

אדם ועולמו – מבוא לספרות האגדה

מבוא

אנו חיים היום ע"י חז"ל, לא ע"פ המקרא.

מהי אגדה? בית כנסת, בית מדרש הם מוסדות חז"ליים.

אפשר לחלק לשני חלקים: אגדה והלכה. הלכה קל לזהות: מה מותר ומה אסור לעשות. בשם אגדה מגדירים את כל מה שאינו הלכה. זו הגדרה רעה, כי אין דרך להכליל את כל מה שנקרא "אגדה", אך זו ההגדרה המקובלת. הקורס עוסק בספרות האגדה: לוקחים את ספרות חז"ל (קל לזהות בספריה), ומוחקים את כל ההלכה. שנאן אינו יודע להגדיר אטימולוגית מה זו אגדה – אין הכוונה רק לסיפורים.

תחום המחקר משך את המושג "אגדה" לתחומים רחבים יותר – גם לפני חז"ל. "האגדה הקדומה", לפני חז"ל. המחקר גם המשיך את המושג אגדה לדתות אחרות ולזרמים אחרים – "אגדה חיצונית".

בניגוד לאגדה, שהיא הכל בכל מכל כל, המושגים "אגדה קדומה" ו"אגדה חיצונית" הם רק בדברים שקשורים למקרא – לדמויות המקראיות. מאחר שגם הנצרות והגם האסלאם קידשו את המקרא, יש כאן נושא לדיון.

המושג "מדרש" יידון בשיעור אחר.

מבוא היסטורי.

אם דנים במושג האגדה המוכללת, זמנה של האגדה הוא כל מה שבא אחרי חתימת המקרא (התנ"ך), המאה ה-3 לפנה"ס, ומסתיימת, לפי מיטב הבנת שנאן, במאה ה-12 לאחר הספירה. (סה"כ 1500 שנה)

אגדת חז"ל: שנאן רואה בהלל ושמאי מייסדי תקופת חז"ל, בערך בתחילת הספירה. האנשים הקרויים חכמים עם עד שנת 500 בערך. תקופת ספרות חז"ל מתחילה בשנת 200 ועד שנת 1200, כי יש לנו תורה שבע"פ, מאחר שהטקסטים המיוחסים ממשיכים להיכתב עד אז. (לכן למשל אפשר למצוא ספרות חז"ל המתייחסת לאסלאם).

אירועים: 332 לפנה"ס – אלכסנדר מוקדון כובש את העולם, ההלנים מגיעים וכל העולם הקדום נפגש עם התרבות ההלניסטית. תרבויות עתיקות (מצרית, הודית, יהודית) נפגשות עם היוונית.

167 לפנה"ס – מרד החשמונאים – מתתיהו ובניו מורדים ביוונים ומתחילה תקופת החשמונאים או תקופת המכבים. נמשכת לא הרבה יותר מ-100 שנה.

63 לפנה"ס – הרומאים באים. עם ישראל נחשף לשפה חדשה ולתרבות חדשה.

70 לספירה – חורבן בית שני. טראומה גדולה לעם ישראל, ירידה גדולה מן הארץ. (הנצרות עדיין אינה כוח שצריך להביא בחשבון)

162 – בר כוכבא / בר כוזיבא. כשלון המרד גרם לאכזבה איומה ולטראומה קשה. מתחילה ירידה מן הארץ.

325 - האימפריה הרומית מקבלת עליה את הדת הנוצרית. היהדות עומדת מול סכנה חדשה - דת שנולדה מתוכה. הנצרות לא סלחה ליהדות.

635 - כיבוש הארץ ע"י המוסלמים. דת חדשה, תפיסות חדשות, שפה חדשה, מגיעות לא"י.

כל האירועים האלה טבעו את חותמם על הטקסטים שעליהם נדבר.

האגדה הקדומה

המחקר קורא בשם "אגדה קדומה" לכל היצירות שנתחברו עד ימי חז"ל - משלהי תקופת המקרא עד ימי הלל ושמאי, או חורבן הבית.

בין ימי המקרא עד למשנה יש יצירה ספרותית ענפה ביותר, שמדלגים עליה בחינוך הממ"ד. מטרה עיקרית של השיעור: להבין שבין התנ"ך ובין חז"ל יש עולם ספרותי תוסס, שנטעם מתוכו.

ביבליוגרפיה: ספרון "עולמה של ספרות האגדה" בשתי הפגישות הראשונות, אח"כ מתרחקים מהספר.

שלוש קבוצות של ספרות:

הספרים החיצוניים

שאלה גדולה: מי אחראי על אילו ספרים נכללים בתנ"ך ואילו לא? טוענים שהתורה זכתה ל**קנוניזציה** קודם - סביב ימי עזרא ונחמיה. נביאים סביב ?, כתובים הרבה אח"כ. היו ויכוחים על אסתר, קהלת, שיר השירים. אבל מישהו, מתישהו, איכשהו, החליט שאלה כתבי הקודש - הקנון - וכל ספר אחר ייקרא בכינוי הגנאי "ספר חיצוני". הכינוי "ספר חיצוני" מתאר ספר שנשאר בחוץ. אם נקבל את הדעה הידועה שרבי עקיבא עוד נלחם בשביל שיר השירים, הרי שהקנון עוד לא נקבע עד המאה השנייה לספירה. אזהרה: ר' עקיבא אמר: כל הקורא בספרים חיצוניים אין לו ספר לעולם הבא. אבל ספרים חיצוניים הם ספרים שכתבו יהודים למען יהודים בשפות יהודיות (עברית וארמית), אבל נדחו, משיקולים אלה ואחרים. הם נפלו כפרי בשל בידי כנסיות אחרות, שהתאימו אותם לצרכיהם (תרגמו, הוסיפו, התאימו), אבל שמרו עליהם בשבילנו ובימינו הם חוזרים אלינו לעברית.

יש כ-30 ספרים חיצוניים ידועים, ומי יודע כמה לא ידועים.

נוהגים לחלק את הספרים לשתי קבוצות - אפוקריפה ופסאודו-אפוקריפה. אפוקריפה פירושו "גנוז", פ"א - "מיוחס ל" - ספרים שמיוחסים לדמויות כמו שלמה המלך או ירמיהו. אבל האבחנה לא נכונה - עדיף לייחס את האבחנה למה שעומד מאחוריה. אפוקריפה הם ספרים חיצוניים שנכנסו לתנ"ך של יהודי אלכסנדריה, וקרוי "תרגום השבעים" או ספטואגינטה. פ"א נשארו גם מחוץ לתנ"ך של יהודי אלכסנדריה. בעולם הקדום לכל קבוצה היה התנ"ך שלה. יהודי אלכסנדריה חיו במרכז יהודי גדול משלהם, והיה להם תנ"ך שכלל את כל הספרים המוכרים לנו, יחד עם עוד שבעה. התנ"ך של יהודי אלכסנדריה התקבל ע"י הכנסייה בתוך התנ"ך שלה. בתנ"ך של הכנסייה (old testament) יש עוד ספרים שלא הכרנו. ספרים: בן סירא, מקבים, יהודית, תוספות למגילת אסתר. לספרים נוספים, עיין בספרון. אלה ספרים שמבחינת הנוצרים קרויים תנ"ך.

הספרים החיצוניים חשובים עד מאוד. ראשית, כי הם ממלאים את הפער בין התנ"ך לבין חז"ל - חז"ל לא צמחו יש מאין. למשל, קטע א' מתוך ספרו של בן סירא. בן סירא, כהן ירושלמי, חי בזמן 200 לפנה"ס, עוד בימי קהלת. הוא מאוד רצה שספרו יתקבל לתנ"ך, וכמעט הצליח. חלקו נמצא בעברית. כותב על אליהו הנביא: "עד אשר קם אל-יהי-לו-זכר (ימח שמו) ורבעם בן נבט, אשר חטא והחטיא את ישראל, וייתן לאפרים מכשול להדיחם מאדמתם, ותגדל חטאתו מאוד ולכל רעה התמכר, עד אשר קם נביא כאש (אליהו) ודבריו כתנור בוער, וישבור להם מטה לחם, ובקנאתו המעיטם (צמצם את האוכלוסיה)... ויורד שלוש אשות. ובכל זאת לא שב העם ולא חדלו מחטאתם עד אשר... גלו מן הארץ." בשנת 200 לפני הספירה יושב כהן ירושלמי ומתאר את אליהו בתיאור מאוד מבהיל. והרי היום אליהו הנביא הוא יהודי טוב שמגיע לכל ברית מילה, ולליל הסדר, מוצאי שבת. אליהו שלנו הוא אליהו של חז"ל, רחמן, נדיב, מגלה סודות, פותר קשיים. אליהו עבר מהפך. מגיע חוקר, ושואל מתי התרחש המהפך הזה. בן סירא מלמד: בשנת 200 לפנה"ס אליהו עדיין דמות מבהילה ומעוררת חרדה. מלמד עברית - רבים של אש זה "אישות", מלמד שנהגו לומר "יימח שמו" כבר אז, ועוד.

דוגמה נוספת: בביבליוגרפיה. חשיבות של הספרים החיצוניים לכל תחום: לשוני, אמונות ודעות, ועוד.

מתוך "תוספות למגילת אסתר". מגילת אסתר הוא ספר בעייתי. בצורתו הנוכחית גרם קשיים רבים לחז"לנו - מגילה בלי שם אלוקים, משתאות חשק, אשה שנכנסת לחדר המיטות של מלך כדי להציל את עם ישראל. חז"ל עושים כל מאמץ כדי "להציל" את הספר. מתברר שהמגילה הטרידה גם את יהודי אלכסנדריה. בתנ"ך שלהם הוסיפו שבע תוספות ארוכות שמשנות לחלוטין את פניה של מגילת אסתר. המגילה שלהם יהודית מאוד. אסתר יהודיה כשרה, שומרת שבת, כשרות וטהרת המשפחה. כך הסיפור מוכר לעולם הקתולי עד היום הזה. קטע ב' - הוסיפו את תפילת אסתר. כאשר נודע לאסתר על הגזרה היא מתחלחלת והולכת לאחשוורוש. אצל יהודי אלכסנדריה, היא מתפללת לפני כן, כפי שהיינו מצפים מיהודיה כשרה. "גם אסתר המלכה נסה לאימת א-להים, כי אימת מוות אחזה..." (מתעבת את משכב אחשוורוש, שמרה כשרות ושבת...) מכאן אנו למדים שמגילת אסתר הטרידה את העם היהודי עוד הרבה לפני חז"ל.

פוסט אפיגרפה

לבחינה רק קטעים א', ב'.

ספר היובלים, ספר חנוך.

הספרות היהודית-הלניסטית

העולם שבא מיוון היה טראומתי לשני הצדדים. מה רב המרחב בין העולם היווני לעולם היהודי הקדום. בין דמוקרטיה לשלטון הדת. בין איליאדה ואודיסיאה לתנ"ך. בין אפלטון ואריסטו לבין משלי וקהלת. בין הסגידה לגוף והספורט היווניים לסגפנות היהודית. מרחצאות פומביים בעירום, עבדות - תופעות זרות לחלוטין.

נוצרה ספרות יהודית. ספרות שכתבו יהודים. נכתבה מלכתחילה ביוונית, בצורות ספרותיות שמתאימות לעולם היווני, ונכתבה לא רק למען יהודים אלא גם למען העולם הנוכרי. זה באותה תקופה של הספרים החיצוניים, אבל בעל אופי שונה.

באותה תקופה התחילה התופעה של שנאת ישראל. העולם היווני לא הצליח להבין את העולם היהודי. שבת - העולם היווני לא הצליח להבין את המושג. העולם היווני חשב שמטרת האדם היא לעבוד, והנה האנשים מתבטלים שביעית מהזמן. ברית מילה - נראה כמו סירוס. כל כך התגאו בגוף האדם - הספורט, המרחצאות, פסלים היו בעירום, והנה

מסרסים את התינוק ביום השמיני ללידתו. מונותיאיזם - לא הצליחו להבין אל אחד, לא נראה, אל מול הפנתאון היווני, רב האלים, בכל מקום רואים את האלים. יש ספרות ענפה מאוד של שנאת ישראל, ולגלוג. לספרות היהודית הלניסטית יש גם תפקיד אפולוגטי, והוא קו מאפיין של הספרות הזאת - מסביר, מבאר, וגם מתקיף את הספרות של שנאת ישראל. 30 סופרים. יצירות: תרגום השבעים - תרגום התנ"ך ליוונית ע"י יהודים. הכנסיה הקתולית אימצה את תרגום השבעים עד היום. פילון האלכסנדרוני, איש אלכסנדריה. נולד במינוס 20. מנסה לטעון טענה פשוטה: בין אפלטון ליהדות אין הפרש. כל ספריו הם ניסיון פילוסופי לטעון שמה רבנו ואפלטון דיברו באותה שפה. לצורך זה הוא מפרש את המקרא מחדש. יוספוס פלביוס, או יוסף בן מתתיהו - הדוגמא הקלאסית של יהודי הלניסטי. סופר יהודי שכותב ביוונית, היקף אדיר של יצירה. לוקח את ההיסטוריוגרפיה, ומחל אותה על נושאים יהודיים. (פילון - פילוסופיה). יחזקאל הטרגיין לוקח את הדגם היווני של טרגדיה ומחל אותה על נושאים יהודיים. עם ישראל לא זוכה להכיר אותם, כי רובם לא תורגמו.

נראה שתי דוגמאות: מתוך פילון, על חיי משה, ומתוך יחזקאל.

פילון כותב ביוגרפיה: חיי משה. גם ביוגרפיה היא מושג יווני. "הואיל והלך וגדל בלי הרף נולד ונגמל שלא בזמן המשוער אלא מוקדם יותר" - עדות להתפתחות מהירה. ("יוכבד מסרה אותו) והוא בריא ויפה תואר" - אין בתנ"ך אף מילה על יופיו של משה. "מיד הגיעו אליו מורים, איש איש ממקומו. (גם מיוון). מחכמי מצרים קיבל את תורת ההרמוניה והמקצב... מוריו היווניים לימדו אותו את תורת הרטוריקה..." - מציג אותו כפילוסוף, כפי שהעולם היווני היה רוצה לראות אותו. זה כנגד היוונים הקדמונים שתיארו את משה כמצורע, שלקח עם של מצורעים וברח איתם ממצרים. הספרות היוונית-הלניסטית טוענת שמה המציא את האסטרונומיה, הכתב, ועוד הרבה תחומי דעת. (זה מסביר למה הוא לא באגדה של פסח, אבל לא עכשיו.)

דוגמא נוספת - קטע מתוך המחזה של יחזקאל, "יציאת מצרים". מחזה בין 2200 שנה. דמיינו: ערב קיץ נחמד, אנשים נוהרים לאמפיתאטרון של אלכסנדריה, ומתנוסס שלט: "פרמיירה למחזה של יחזקאל". יחזקאל מפגיש לראשונה את משה ואת ציפורה - במדיין, כאשר משה בורח. משה מגיע עיף ויגע למדיין. יושב על יד הבאר. אומר: "הנה רואה אני שבע בנות אלה". ציפורה פונה אליו: "הזר! הגעת אל לוב. הארץ עולה מכונה בשם לוב. יושבים בה שבטים בני גזעים שונים. כושים. אנשים שחורים. מושל הארץ אחד הוא. גם אדון וגם איש צבא יחיד, וגם שופט את בני הארץ בתפקידו ככהן, ואני בתו." מתפתח רומן שלם. למה זה חשוב? קודם כל, כי היה עולם של מחזה. דבר שני: מתברר שמה הגיע לעולם של אנשים שחורים. אדם לא יכול לעסוק בשאלת אשתו הכושית של משה בלי לעסוק ביחזקאל. כי כל הקטעים האלה הם מתוארכים - נותנים עוגנים כרונולוגיים לנושאים רבים. (עוד חידוש של יחזקאל: איך מציגים את האל? אדם מאחורי הבמה. ליוונים לא היתה בעיה כזאת)

ספרות כת ים המלח

התגלו בשנות השלושים. טקסטים מקוריים שתארוכם ודאי (בעזרת פחמן 14) (אפשר אפילו לדעת מה אכלה הפרה שממנה עשו את הקלף). אלפי קטעים (רובם קצרצרים, חלקם ארוכים), גילו ספרות חדשה, שהרבה ממנה לא הכרנו. יש ויכוח גדול במחקר על מי היו כתות ים המלח, אבל אנו לא נעסוק בו. גם הטקסטים האלה מאפשרים לנו ללמוד על התקופה שבין המקרא למשנה.

מצאו המון קטעי מקרא שאינם זהים לתנ"ך שלנו היום (מה שיוצר בעיה ליהודים שומרי מסורת), וגם קטעים אחרים. מובא: "מלחמת בני אור בבני חושך". אנשים יושבים במדבר. כת סגורה, הייררכית, נוקשה מאוד. רואים את עצמם כבני האור. צפוי להגיע קץ העולם,

ואז תגבר ידם של בני האור וההיסטוריה תתחיל מחדש. תיאור מופלא של מלחמה בין הטובים לרעים, עם כלי נשק, מלאכים שעוזרים לצדדים.

קטע נוסף: "מגילת ההודיות". תפילות שחיברו אנשי הכת. קרויות "הודיות" כי מלת הודיה, או "אודך" מופיעה רבות.

עברית מיוחדת, מציאה לאנשי לשון. ההודיה ה-19. כתיב מיוחד. "צבות" - רצון.

סיכום: מטרת השיעור היתה אחת: להגדיר את הנושא ולתת לטעום מהיצירות, שכל אחד היא שפע משלו. הספרות מתחלקת לארבעה חלקים (על הספרות הנוצרית הקדומה נלמד בשבוע הבא).

שיעור 2 – חז"ל מול העדות הסובבות

השומרונים הם כיום עדה קטנה - כ-750 איש. לא כך היה המצב בעולם הקדום. במאה הראשונה שלפני הספירה, וכנראה גם בשתי המאות שלאחר הספירה השומרונים הם עם גדול, שנמצא במאבק תרבותי עם היהודים. לכל עם נראטיב משלו. השומרונים טוענים שהם הישראלים שמעולם לא גלו, והם משקפים רצף של יהדות. הסיפור היהודי הוא שהם עמים שונים שהגיעו כחלק ממדיניות "הפרד ומשול" ונטמעו בארץ.

עד היום הזה העדה השומרנית מחזיקה בארבעה עיקרי אמונה, ששלושה מהם משותפים עם היהודים: האל, התורה, ומשה. המחלוקת היא בשאלת המקום המקודש - מהו אותו מקום שספר דברים קורא לו "המקום אשר יבחר"? היהודים הכריעו שזו ירושלים, והשומרונים - הר גריזים.

התורה משותפת ליהודים ולשומרונים - לא מילה במילה (לשומרונים יש דיבר שמדבר על הר גריזים) אבל בסה"כ כן. ספר קדוש נוסף של השומרונים: ספר של מרקה, מהמאה השלישית או הרביעית לספירה (קדום מאוד), של מדרשים: "מימר מרקה". נכתב בארמית שומרנית. השומרונים התפלגו בשלב כה קדום שהנביאים והכתובים לא היו קנוניים - אין להם קדושה לנביאים.

"ברעמסס זבחו..." יש הקבלה בין אגדה שומרנית לתוספתא: סרח בת אשר עזרה למצוא את ארונו של יוסף. היה אפשר להראות עוד הרבה הקבלות.

ההקבלה חשובה מכמה סיבות: קביעת מקור האגדה ותפוצתה, ותיארוכה.

במקרה הקודם יש שיתוף באגדות, אבל נראה שתי דוגמאות לפולמוס. קטע 2 מתוך "מימר מרקה": הר גריזים קדוש מהיבראו, ויש לו 13 שמות בתורה: "קדם, בית אל, לוז, ... בעולם הקדום ריבוי שמות מצביע על חשיבות מיוחדת - כמספר השמות כך מספר הפנים, מספר המימדים. על רקע זה קל להבין קטע כמו הקטע שבהמשך, מתוך "אבות דרבי נתן": עשרה שמות נקראת ירושלים, לשם שבח. "עיר, קריה, נאמנה, דרושה, ...". חיבור אחר: "שבעים שמות לירושלים". כל התחרות הזאת (אגב, באסלאם עשו זאת עם מכה וגם בנצרות) היא חלק מפולמוס, רגוע יחסית. כל אחד מנסה להצביע על חשיבותו של המקום שאותו הוא מקדש.

חריף יותר הקטע הבא. תזכורת להקשר המקראי: בנו של שמואל, אבימלך, שוחט את כל אחיו. נשאר רק יותם. עומד על הר גריזים ונושא את משלו המפורסם על כך שרק האטד - הקוץ - מוכן למלוך, ומקלל את אחיו בקללות נמרצות. אומר המדרש: "ויגידו ליותם וילך ויעמוד בראש הר גריזים". למה עמד על ראש הר גריזים לקלל, והרי ניתנו הקללות אלא על הר עיבל? אלא כך אמר יותם: הכותים (כותים זה כינוי גנאי מאוד פוגע בשומרונים -

עם שהובא מאשור) עתידיים לומר: הר גריזים שלנו הוא, ששם ניתנו הברכות, ואינם מבינים ששם נאמרו הקללות, כי המקללים עמדו על הר עיבל וקיללו את אנשי הר עיבל. לפיכך אמר יותם: איני עומד ומקלל את אחי אלא על הר גריזים.

מול הנוצרים

מאבק הרבה יותר קשה, בעיקר מהזמן שהאימפריה הרומית/ביזנטית קיבלה את הנצרות. בניגוד לשומרונים, דת מיסיונרית (לגברים אין דרך להפוך לשומרונים, ולנשים רק מכורח הנסיבות).

סוג ראשון: מינים. יהודים, במאה הראשונה לספירה, שמאמינים (בשקט יחסי) במשיחותו של ישו.

מקור 1: ראה בלעם שעתיד לקום אדם בנה של אשה ולטעון שהוא אל. אומר: תנו דעתכם שלא לנטות אחרי אותו האיש (כינוי קבוע לישו). הוא לא בן אלוהים, אלא בן אדם. קטע ברור, שמדגים שאם לא יודעים על נצרות אי אפשר להבין חלק גדול מספרות חז"ל.

חז"ל האמינו שהכל נמצא בתנ"ך - רק צריך לדעת איך למצוא אותו. לכן פירשו את כל סיפורי יעקב ועשו כתולדות המאבק היהודי-רומאי או היהודי-נוצרי. (כשהגיע האסלאם, אותו תרגיל נעשה עם ישמעאל). למדו מהסיפורים איך להתמודד עם הנצרות. קטע 2: "ויתרוצצו הבנים בקרבה" - בשעה שהיתה עומדת על בתי כנסיות ובתי מדרשות, יעקב מפרכס לצאת (רוצה להצטרף לתפילת מנחה). ובשעה שהיתה עוברת על בתי עבודה זרה, עשו מפרכס לצאת (רוצה להצטרף למיסה). קטע נוסף: זה אומר אני אצא תחילה וזה אומר אני אצא תחילה. אמר עשו ליעקב: אם אינך נותן לי לצאת ראשון, אני שוחט את אמי ואצא דרך דופן. אמר יעקב: הרשע הזה שופך דמים בתחילתו, והניחו לצאת תחילה. ברור לכל קורא מדרש שלא מדובר ביעקב ועשו המקראיים, אלא ברומי או בנצרות. דוגמא אחרונה: "אמר נבל בלבו 'אין אלהים'" - זה עשו הרשע. ולמה נקרא שמו "נבל"? על שם שמילא את כל העולם נבלות (מעשי נבלה) - העמיד בתי קיקלין (בתי זונות) העמיד בתי תיאטראות (הציגו מחזות זימה) וקרסאות (חיות נלחמות באנשים). דבר אחר: נבל - על שם שמילא את כל הארץ נבלותיהם של ישראל. במקרא עשו הוא לא אדם רע, אבל בשביל חז"ל הוא עשו הרשע. (5,6 לא לבחינה).

קטע 7: "והאדם ידע את חוה אשתו ותהר ותלד את קין ותאמר קניתי איש את ה'. ותוסף ללדת את אחיו את הבל". אמר ר' אלעזר בן עזריה: שלושה פלאים נעשו באותו היום: בו ביום נבראו, בו ביום שימשו, ובו ביום הוציאו תולדות. (למה צריך להגיד את זה? ויותר מזה): אמר ר' יהושע בן קרחה: נכנסו למיטה שנים, ירדו שבעה. מאיפה זה? המחקר יכול לעזור לנו. נעיין בפסוק: חסר הריון נוסף - מיד "ותוסף ללדת את אחיו". לכן הם היו תאומים. אם מאמינים לתורה, עם מי נישאו קין והבל? אין ברירה - עם אחיותיהם. חז"ל מפרשים את המלה "את" כתוספת. לכן - **את** קין, **את** אחיו **את** הבל - עוד אחות ושתי תאומות. המדרש רואה לא רק בבריאה פלא, אלא גם בקיום יחסים ובלידה. אם קוראים את פרק א' לבדו, "והנה טוב מאוד" - אין ילדים, אין לידה, אין משפחה. רק לאחר הגירוש מגן-עדן נמצא "והאדם ידע את חוה אשתו" - המיניות, במובן שאנו מכירים, מגיעה רק לאחר החטא. יאמרו אנשים: המיניות היא חלק מנפילתו של האדם. המצב הנכון הוא נזירות ופרישות. על כך משיב ר' אלעזר: זה כבר קרה ביום השישי של בריאת העולם, ועל זה אמר א-להים: "והנה טוב מאוד". המיניות האנושית היא לא פחות פלא מבריאת האדם.

היהדות והאסלאם

כאמור בשיעור שעבר, בשנת 500 חז"ל כבר ירדו מהבמה, אך ספרות חז"ל ממשיכה להתהוות. לכן אפשר לפגוש גם את האסלאם בספרות חז"ל. האסלאם היה משב רוח קריר ביום חם. מגיעים אנשים מהמדבר, בלי פסלים, כל מה שיש זה שטיח. יש עליה

לרגל, צום - יש התייחסות מיוחדת ליהודים. היתה בעיה איך להתייחס אליהם. אין כמעט דף בקוראן שאנשי המקרא לא מופיעים בו (אברהם, משה). יהודים התאסלמו. סיפור גירוש ישמעאל. יותר לא יפגוש בישמעאל ובהגר - ישמעאל יקבור אותו. "השכים אברהם וכתב גט גירושין להגר, וישלחה בגט גירושין. לקח בגד אחד וקשר כדי שייגרר אחריה" - משחרר אותה ממעמד אשתו, אך לא ממעמד שפחה - בגד משפיל נשרך אחריה. כך גם משאירה אחריה עקבות, כדי שאברהם יוכל למצוא את ישמעאל. והנה בזכות אברהם לא חסרו המים מן החמת. אך מהרגע שהגיעה למדבר חוזרת לעבודה הזרה של בית אביה (הרי היא מצריה), ומיד חסרו המים מן החמת. ושם נפתחה להם הבאר - באר שנבראת בין השמשות (זאת באר ניידת - של יעקב ורחל, משה וציפורה, בני ישראל במדבר). והלכו ושתו ומילאו את החמת מים. ושם **הניחו את הבאר ומשם הלכו כל המדבר כולו** עד שהגיעו למדבר פארן, שם מצאו מים, וישבו שם. למה מדגישים שעזבו את הבאר? צריך להבין כנגד מי הדברים אמורים - מה ההקשר החברתי. העליה לרגל למכה, שהיא מצוה מחייבת, כוללת בין השאר שתיה מבאר מיוחדת שנקראת "זמזם". המסורת של המוסלמים היא שזו הבאר של הגר (גם צריך לעבור בין הרים) - כל הסיפור מבוסס על סיפור הגר. המוסלמים אומרים ליהודים: "בואו למכה". אז המדרש אומר שהבאר בכלל היתה באזור שלנו, והם עזבו אותה. המשך המדרש: שלח ישמעאל ולקח לו אשה מבנות מואב ועאשה שמה (אשתו של מוחמד). לאחר שלוש שנים הלך אברהם לראות את ישמעאל בנו, ונשבע לשרה שלא ירד מעל הגמל במקום שישמעאל שרוי שם (נשבע שלא יצא מהאוטו). הגיע לשם בחצי היום ושאל איפה ישמעאל. פוגש את אשתו, מבקש לחם ומים, ואומרת לו שאין (מואבים אינם מכניסי אורחים). מוסר לישמעאל שיחליף את מפתן הבית. אומרת לו, ומגרש אותה. הגר נותנת לו אשה ושמה פטימה (בתו בכורתו של מוחמד). מצא את פטימה. שואל איפה ישמעאל, אומרת שבחוץ. מבקש לחם ומים ונותנת לו. מברך את בית ישמעאל. חזר ישמעאל וכך ידע שאביו עדיין אוהב אותו. מה הסיפור? המיתולוגיה האסלאמית: אברהם ביקר את בנו, דרך על אדמת חצי האי ערב, התחבק עם ישמעאל, ושם ירדה הכעבה מן השמים. ואצלנו: לא דורך על האדמה. לא פוגש את ישמעאל. ישמעאל לא מכובד - בן שפחה, "בן חצי חכם כחכם". אבל לא מגדפים אותו כמו נוצרים. סיפור תגובה למסורת מוסלמית.

הספרות המיסטית הקדומה

עוד חלק בספרות העוטפת את ספרות חז"ל. אצל היהודים יש תמיד ספרות מיסטית בשולי העשיה (כבר אצל יחזקאל - מעשה מרכבה). גם אצל חז"ל. מחלוקת גדולה במחקר: עד כמה חדרה המיסטיקה לספרות חז"ל? יש חוקרים שטוענים שחדרה חדרה עמוקה, ויש כאלה שאומרים שנשארה בצד, ואנשים היו אנשים מעשיים רציונליים. נתבונן במקורות (1,2,3) מתקופת חז"ל, שמדגימים את המיסטיקה.

טקסט מתוך "ספרות היכלות", ושניים מתוך "ספר הרזים".

ספרות ההיכלות מדבר על היכלות - כלומר ארמונות. בשמיים יש היכל אחר היכל. תפקידה להיות מדריך תיירים לאדם שנכנס לחוייה המיסטית של מעבר היכל אחר היכל עד הגעתו אל הקודש. המפגש כרוך באיבוד הכרה. בכל היכל נפגשים עם מלאכים שונים, צריך להגיד תפילות שונות. גיבורי ספרות ההיכלות הם חכמים, אבל האם הם הדמויות האמיתיות? קטע 1 מתאר את המפגש עם א-להים

ספר הרזים: שונה לחלוטין. ספר של מאגיה. מאפשר להשיג הישגים בעולם הזה באמצעות ידיעת שמות קדושים. מין ספר מתכונים. קטע מספר 2: "אם ביקשת לאסור לב אשה גדולה או עשירה אליך, קח מזיעת אפך בכלי זכוכית חדש, וכתוב עליו על טס קסטרון (בדיל) את שם השוטר ושם המלאכים, השלך אותו לתוך הזעה ואמור כך: משביע אני אתכם מלאכים שתהפכו את לב פלונית בת פלוני ולא תעשה דבר בלעדי." יש שם

הצעות איך הסוס שלך יזכה במרוץ סוסים. "אם תרצה לדעת באיזה חודש תיאסף מן העולם, כך תעשה: קח טסי זהב מזוקק ועשה מהם שנים עשר ריקועים, וכתוב לכל אחד מהם שם המלאך ושם חודשו, וקח שמן טוב וישן בן שבע שנים ותשליך את כל הריקועים בתוכו ותשביע את השבועה הזאת בשמן: משביע אני אתכם שתגלו לי... וקודם שתעשה זאת טהר עצמך מכל טומאה. הישמר מכל מוציא דם (אל תאכל בשר ודגים)... "מרדכי מרגליות, שהוציא את הספר, כותב שהוציא את הספר בזעזוע: הייתכן שבעם ישראל בזמן חז"ל היו כאלה אמונות תפלות?

להביא את הטקסט מהמאגר.

שיעור 3 - האגדה בספרות התנאים

המשנה שהתקבלה היתה של ר' יהודה הנשיא. חיבור משפיע יותר (לדעת שנאן) מ"ספר הספרים" - התנ"ך.

שישה סדרים. **זרעים** - מצוות התלויות בארץ. מראה על חשיבותה. נוספה מסכת ברכות, אולי כי לא היה לה מקום אחר. פותחת את המשנה - בין אדם לא-להיו. **מועד** - מצוות התלויות בזמנים מיוחדים (כולל שבת). רבי הקדים את המקום לזמן. המסכתות בכל סדר מסודרות לא לפי סדר ענייני כלשהו אלא לפי האורך - מספר הפרקים. (יש עוד ספר כזה - הקוראן. האם יש קשר? שנאן לא יודע, אבל זה מעניין.) **נשים** - דינים הקשורים למשפחה היהודית. **נזיקין** - דיני חברה, משפט. רק אחרי כל זה מגיעה מסכת **קדשים** - ענייני מקדש, שכבר לא היו רלוונטיים בזמן רבי. **טהרות** - דיני טומאה וטהרה - נושא מרכזי מאוד, שגם הוא כבר לא היה רלוונטי בזמן רבי.

נקרא מתוך המשנה. מתקבל הרושם, שאינו נכון, שעיקר המשנה הוא הלכה. מסכת קידושין א, א. "אשה נקנית בשלש דרכים... בכסף בשטר ובביאה." כסף - הגלגול היום הוא הטבעת. כפשוטו - בכסף ממש. הביטוי היום: טבעת. שטר - שטר משפטי. הביטוי היום: כתובה. ביאה - לשם קידושין. הביטוי היום: חדר ייחוד. "וקונה את עצמה בשתי דרכים... בגט ובמיתת הבעל. היבמה נקנית בביאה וקונה את עצמה בחליצה ובמיתת היבם". צריך להבין שזו המשנה של שנת 210. דברים השתנו.

קידושין א, ז: "כל מצוות הבן על האב (מצוות בעניין הבן, שמוטלות על האב) אנשים חייבין ונשים פטורות. וכל מצוות האב על הבן אחד אנשים ואחד נשים חייבין."

בבא קמא ג, א: "המניח את הכד ברשות הרבים ובא אחר ונתקל בה ושברה - פטור". (אדרבה - אם נגרם נזק לנתקל, בעל הכד חייב לשלם)

פסחים י, ד: "מזגו לו כוס שני וכאן הבן שואל את אביו, ואם אין דעת בבן אביו מלמדו: 'מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה הלילה הזה כולו מצה? שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות הלילה הזה מרור?'"

נתמקד באגדה שבמשנה. להוציא מדעת מי שחושב שהמשנה היא הלכה.

מסכת אבות - כולה אגדה. הרבה ממנה נכנס לעברית העכשווית.

תחילת מסכת פאה: "אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא: כיבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחברו ותלמוד תורה כנגד כולם." (בעולם הזה מקבלים רק את הריבית. עולם הבא מאוד נוכח אצל חז"ל)

סוף מסכת תענית: "אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב וכיום הכיפורים..."

תענית ג, ד: "על כל צרה שלא תבא על הצבור מתריעין עליהן חוץ מרב גשמים. מעשה שאמרו לו לחוני המעגל בתפלל שירדו גשמים..."

לסיכום: אי אפשר לומר שאין במשנה אגדה.

ברייתא

ר' יהודה הנשיא לא היה יכול לכנס את כל עולם החומר התנאי שהכיר. חלק מהדברים לא הכיר, מן הסתם, וחלק ברר החוצה. כל מה שרבי לא כלל במשנה זכה לכינוי "ברייתא", כלומר חומר תנאי חיצוני למשנה. הברייתות המשיכו בשלושה מסלולים. חלק נאספו בספר הבנוי כצורתה של המשנה, "תוספתא". חלק צוטטו בתלמודים. חלק אבדו, ואין לנו דרך להעריך כמה.

תוספתא

התוספתא רחבה מהמשנה.

תוספתא פסחים ב, ג: כאמור, היחס לשומרונים היה אמביוולנטי. מה עושים אם נשאר רק מצות של שומרונים? "מצה של כותיים (כינוי גנאי לשומרונים) מותרת ואדם יוצא בה ידי חובתו בפסח, ור' לעזר אוסר לפי שאין פקיעין בדקדוקי מצה. רבן שמעון בן גמליאל או' כל מצה שהחזיקו בה כותים הרבה מדקדקין בה יותר מישראל (לדוגמה: מלים ביום השמיני, בלי להתחשב במצב הוולד)"

הערה חשובה: המשנה (והתוספתא) אינן פוסקות הלכה. הן מביאות דעות.

תוספתא מגילה ב, ה: מה עושים אם במקום מסויים לא היתה מגילה, תופעה מאוד סבירה בעולם הקדום? "קראה על פה לא יצא ידי חובתו." המגילה היא חלק מהמקרא, וצריך לקרוא אותה מהכתב. ומביאים סיפור: "אמר ר' שמעון בן לעזר: מעשה בר' מאיר שהלך לאסיא לעבר את השנה ולא מצא שם מגלה כתובה עברית. כתבה מפיו וחזר וקראה מתוכה."

תוספתא פאה ד, ה: "מעשה במונבז המלך שעמד וביזבז אוצרותיו בשני בצרות" מונבז היה בנה של המלכה הלני. מסורת מוצקה שממלכה בשם חדייב התגיירה. הוציא מאוצר המדינה בלי חשבון בשביל להציל את נתיניו. עולם הבא.

יש לתנאים מדרשים, שנעסוק בהם אחרי פסח: מכילתא, ספרא, ספרי.

מסכתות קטנות

כיצד יש כמה נושאים מרכזיים שרבי לא כלל במשנה? השאלה לא זכתה לפתרון משביע רצון, והדעות חלוקות.

דוגמא: כתיבת ספרי תורה. איך מכינים, מה קורה אם יש טעות, דיני הדיו, איך כותבים את השם המפורש. הדינים לא הגיעו, משום מה, אל המשנה.

נושא עוד יותר חשוב: סוף החיים. דיני גוסס. איך נקבעת שעת המוות (בזמן הקדום: נשימה - שמים נוצה ליד האף). טהרה, תכריכים, אבלות. קבורה ראשונית, קבורה משנית (נהגו לקבור בלי תכריכים, כדי להאיץ את התפרקות הגופה. לאחר שנה הבן מוציא את העצמות אל מערת קבורה, שיכולה לכלול משפחות שלמות)

חנוכה. לא מוזכר בכלל. היינו מצפים שיופיע - מתי מדליקים, כמה נרות, וכו'. מופיעה בברייתות, אבל לא במשנה. דעה למה רבי לא כלל את חנוכה במשנה: בזמנו של רבי זה עדיין חג מסורתי, קשור לחגי אור למיניהם, לא ממסדי ומקובל. דעה שניה (שנאן לא אוהב אותה): רבי לא אהב את החשמונאים, כי הם תפסו את הכהונה בכוח, למרות שהיא ראויה לבית דוד (משם רבי יהודה הנשיא) ולא לכהנים.

במאות 6-7-8 נכתבו חיבורים הקרויים "מסכתות קטנות", שבאו להשלים את המשנה. כתובות בעברית, מבוססות על ברייתות, נראות כמשניות.

"מסכת סופרים" - עוסקת בכתיבת ספר תורה. יש מסכת העוסקת בתפילין (דעת שנאן: לא מופיעה במשנה כי בתקופת רבי זה עדיין היה עניין לא מצוי, לגדולי מעלה).

מסכת דרך ארץ א, ז - עוסקת בענייני דרך ארץ. "אם אמרו עליך אחרים דבר רע, גדול יהי בעיניך כקטן. ואם אמרת לאחרים דבר רע, קטן יהי בעיניך כגדול, עד שתלך ותפייסו."

א, יא: "אהוב את השמא ושנא את המה בכך" צריך להתרחק מקביעות מוחלטות ומזלזול.

ב, א: "למד לשונך לומר איני יודע, שמא תתבדה ותאחז" - למרות שזה קשה.

ד, א: "מי שהוא תלמיד חכם, לא יאכל מעומד, ולא ישתה מעומד, ולא יקנח את הקערה, ולא ילקק באצבעותיו, ולא יגהק (כנראה גרפץ) בפני חברו"

ג, א: "בארבעה דברים תלמיד חכם ניכר: בכיסו, בכוסו, בכעסו, ובעטיפתו, ויש אומרים אף בדיבורו" (בעטיפתו - הבגד מסודר. בכוסו - בתקופת חז"ל שותים יין (?), ותלמיד חכם צריך לדעת איך לעשות זאת. בכיסו - בנדיבותו.)

מסכת שמחות (כלומר אבלות. בשפה העברית, שפת הקודש, משתמשים בלשון סגי-נהור. "בר מינן" - "חוץ מאיתנו")

ב, ד-ה: מה דינו של אדם שאיבד את עצמו לדעת? "מעשה בבנו של גורגיוס שברח מבית הספר, והראה לו אביו באזנו (אמר לו: חכה חכה מה אני יעשה לך), ונתיירא מאביו והלך ואיבד עצמו בבור, ושאלו לרבי טרפון ואמר אין מונעין הימנו כל דבר. (לא נחשב כאדם בוגר שהתאבד) ושוב מעשה בתינוק אחד מבני ברק ששיבר צלוחית (זה דבר יקר) והראה לו אביו באזנו, ונתיירא ממנו, והלך ואיבד עצמו בבור, ובאו ושאלו לרבי עקיבא, ואמר אין מונעין הימנו כל דבר. ומיכן אמרו חכמים: אל יראה אדם לתינוק באזנו אלא מלקהו מיד, או שותק ולא אומר כלום." (מסקנה חשובה - האיום הוא הדבר הגרוע ביותר.)

יג, ה: "אין מבטלין תלמוד תורה למת עד שתצא נשמתו." סיפור נורא על ר' עקיבא.

אבות דרבי נתן - אין אבות בתוספתא, זו מסכת חלופית.

נוסח א', פרק ו: "מה היה תחלתו של ר' עקיבא. אמרו בן ארבעים שנה היה ולא שנה כלום..." (ללמוד למבחן) הולך ללמוד יחד עם בנו - לא רחל ולא כלבא שבוע.

שיעור רביעי: ספרות בית הכנסת - תפילה, תרגום, דרשה ופיוט

מהפכה גדולה.

אפשר להגדיר דת במובן כללי כעשיית מה שהאל מבקש. אך כיצד הוא מוסר מה לעשות? בתנ"ך היו שלושה ערוצי תקשורת: נבואה (אברהם, משה, נביאים), חלום (יוסף), בגדי כהן גדול (אורים ותומים). חז"ל ביטלו את שלושת הערוצים. אמרו שהנבואה

פסקה, שבחלום יש רק אחד משישים של נבואה, ושבגדי כהן גדול נגנזו בסוף ימי בית ראשון.

מציעים פתרון אחר: יש ספר - תנ"ך, ויש רב שיודע למצוא בתנ"ך תשובות לשאלות - מדרש. מכאן הביטוי "עם הספר": עם שהדרך שלו נקבעת לפי ספר. זו מהפכה אדירה של ימי הבית השני שחז"ל מפתחים. מכאן נולד המושג "בית כנסת": מקום שאנשים התכנסו אליו בשביל לשמוע את דבר הא-להים ואת פרשנותו בפי המוסמכים לכך.

יש לשים לב שכהונה היא שושלתית. נבואה היא אישית, כריזמטית. רבנות תלויה רק באדם עצמו - זו דמוקרטיזציה של הידע, שפתוח לכל אחד (והיום אחת) שרוצה.

לכן צריך להבין את החשיבות הרבה של הקריאה בתנ"ך (ובכתבי הקודש) בבית הכנסת הקדום. היום יש לתורה מקום מרכזי בבית הכנסת: יש קריאה בתורה בכל שבת, שני וחמישי, ובכל אירוע בעל ייחוד בלוח השנה. את התורה קוראים במחזור שנתי.

לא כך היה בארץ ישראל, במקום שבו ספרות האגדה צמחה (אין יצירה אגדית כמעט בחוץ לארץ). בארץ היה, במלה לא אקדמית, בלאגן. לדוגמא, בית כנסת של דייגים בטבריה (הדייגים התפללו לבד מסיבות של ריח). בשבת גלגלו את התיבה שבה ספר התורה לתוך החדר. נותנים לכהן לקרוא. קורא לפחות שלושה פסוקים, יותר אם רוצה להשוויץ או לסיים עניין. עולים לפחות שבעה קרואים, אבל יותר אם באים אורחים או רוצים לכבד מישהו. בשבת הבאה ממשיכים מאיפה שסיימו. לא היה תיאום בין בתי הכנסת. היינמן (מורו של פרופ' שנאן) הוכיח שבחורף קראו פחות מבקיץ, כי הימים קצרים וצריך להספיק לעשות דברים. רוב האנשים היו עובדי אדמה, ולכן היו במקום קבוע ולא הרגישו בבלאגן. זה אומר שלא היתה שמחת תורה קבועה, אבל ידוע לנו היום שלכל בית כנסת היתה שמחת תורה משלו. ידוע לנו על מחזורים שנעו בין 175-137 שבתות - בכל שבת **סדר**. בבבל חילקו את התורה ל-54 פרשות, במחזור שנתי, ובתום מאבק המנהג ניצח. בבבל אנשים סוחרים, עוברים ממקום למקום, ואולי יש עוד סיבות. לכן בבבל התורה היתה יותר למודה בפיות האנשים. מהצד השני, בדר"כ דרשות עוסקות בפסוקים הראשונים של הפרשות, בעוד שבא"י עסקו בהרבה יותר פסוקים.

הפטרה. מדוע לאחר קריאה ארוכה צריך להוציא עוד ספר ולקרוא בו? הסיבה היא השומרונים: להראות ולקבע את הקדושה בספרי הנביאים. בנוסף, קוראים במגילות, ובמזמורי תהלים בהרבה הקשרים.

תרגום

כשקוראים כתבי קודש בציבור, הם תמיד באים עם בן לוייה נאמן: תרגום לשפה שהעם מבין. היהדות חששה מן הסכנה שהתממשה בנצרות הקתולית, שהכומר ממלמל מלים שנראות לאנשים כמו "אברא קדברא". חז"ל שינו הרבה דברים, כמו "לא תבשל גדי בחלב אמו", "עין תחת עין", יהדות לפי האם ולא לפי האב. עוד דבר שיכול להביא לנתק, וסיבה לתרגום. באלכסנדריה קראו תרגום ליוונים (תרגום השבעים), בא"י לארמית ארץ-ישראלית, בבבל לארמית בבבלית. ליד הקורא עומד ה**מתורגמן** ומתרגם כל פסוק.

תרגום הוא תמיד גם פרשנות. הוא גם מעביר את המקרא מעולמו לעולם חז"ל.

שלושה סוגי תרגום.

תרגום מילולי

בדף מושוים תרגומי אונקלוס, יונתן וירושלמי, של הפסוק הראשון בתורה. "בראשית" היא מלה בעייתית - סמיכות. אונקלוס מתרגם: "בראשית" - "בקדמין" - בימים קדומים.

תרגום יונתן: "מן אולא" - לראשונה. תרגום ירושלמי: "בחוכמא" - בחכמה! (אולי כמו "ראשית חכמה").

התרגומים נקראים "מילוליים" כי הם בצורת מלה מול מלה, למרות שכמובן יש פרשנות.

תרגום מרחיב

"ויגש לו ויאכל ויבא לו יין וישת" שאלת הקורא: מאיפה היין, הרי לא הוזכר קודם! אונקלוס מתרגם מלה מול מלה. יונתן מרחיב: מלאך הזדמן לו והביא לו יין שהוסתר בענביו מיום בריאת העולם. האדם הפשוט שיושב בבית הכנסת ולא יודע עברית לא יודע להבחין בין התורה לתוספת. המתרגם גם פתר קושי טקסטואלי וגם פתח קושי כללי: אם מלאך מביא ליעקב יין, כנראה שמעשהו היה רצוי.

דוגמאות: כתוב בתורה שיוסף התחתן עם אסנת המצרית, והתרגום מספר את הסיפור שמראה שהיא בעצם אחייניתו.

(יש הרבה עדויות על לא יהודים שהגיעו לבית הכנסת - אולי נהנו מהקידוש - וזה גם מה שהם הבינו)

תרגום פראפרסטי

לא היה זמן

תפילה

חידוש: בתנ"ך תפילה היא אישית. חז"ל קבעו תפילות קבע. ברכת "מחיה המתים". תחיית המתים מוזכרת שש פעמים. כפול חמש פעמים ביום (כולל חזרות הש"ץ) - אנשים חוזרים הרבה מאוד פעמים על העניין (שחשוב מאוד לחז"ל אך לא מופיע בתנ"ך).

שבע ברכות. מופיעות בתלמוד הבבלי. חז"ל קבעו אותם. אילו רעיונות הם רוצים להעביר? אמר רב יהודה... שהכל ברא לכבודו - תפיסה. "יוצר האדם" - הגבר, לפי הברכה הבאה: "אשר יצר את האדם בצלמו, בצלם דמות תבניתו (מושגים שמרחיקים מהגשמה ע"י בלבול), והתקין לו ממנו בניין עדי עד." ירושלים נתפסת כעקרה, שתשמח כשנחזור: "שוש תשיש ותגל העקרה בקיבוץ בניה לתוכה בשמחה, בא"י משמח ציון בבניה". רעיון אגדי יפה: "שמח תשמח רעים האהובים (החתן והכלה) כשמחך יצירך בגן עדן מקדם" - אדם וחווה התחתנו, כמובן, אך מי ערך את החופה, מחא כף ורקד? הקב"ה!

שורה תחתונה: גם סידור התפילה הוא יצירה של חז"ל וגם הוא משקף תפיסות, רעיונות ודעות.

הפטרה: פעם לא היה חשוב כלל מה קראו. הברכה: "אשר בחר בנביאים טובים ורצה בדבריהם הנאמרים באמת" - הנביאים הם בחירת האל. "בא"י הבוחר בתורה ובמשה עבדו ובישראל עמו" - עד כאן גם השומרונים יסכימו - "ובנביאי האמת וצדק".

(ב 4 מדולג מהבחינה)

בברית מילה: "אשר קדש ידיד מבטן וחק בשארו שם וצאצאיו חתם באות ברית קדש" - אברהם/יצחק (הפרשנים חלוקים) נקרא ידיד והוא התקדש עוד בבטן אמו. הנה צצה לה מסורת אגדית (שלא מוזכרת במקומות אחרים!) שאברהם או יצחק קודשו מבטן אמם.

הפיוט

המלה נגזרה מיוונית, מאותה מלה שממנה נגזרה המלה poetry. הפיוטים באו לעולם בתקופת חז"ל. הפיוט פורח בא"י (אין פיוט, אין בכלל שירה מחוץ לא"י עד תקופה מאוד מאוחרת). הפיוט בא לעולם לא כדי לקשט את התפילה אלא כדי להחליף את תפילת הפרוזה באלטרנטיבה שירית. כמה פעמים אפשר לחזור על אותה ברכה שוב ושוב? לא באופן יומיומי, אבל בשבתות, חגים ובשמחות משלמים לפייטן שמשמיע פיוט חד פעמי שחיבר במיוחד לשבת זו. בידינו אלפי או עשרות אלפי פיוטים, אבל רק מעט מזעיר מתוכם נכנסו לסידור, כעיטור לתפילה. זה היה עולם תוסס מאוד. חיברו פיוטים בצורות שונות, בשמחות ובאבלו, פיוטים שבאו במקום ברכת המזון.

בשבת הגדול (השבת שלפני פסח) מתכנסים לדרשה לקראת פסח. יש מקומות שקוראים חלק מן ההגדה. הפייטנים גם הם חיברו פיוטים מיוחדים לשבת הגדול. ר' יוסף טוב עלם, צרפת, המאה ה-11 (מאוחר הרבה יותר, אבל אותה תופעה. שוב, במקום תפילת עמידה): "א-להי הרוחות לכל בשר / חוק לעמו מסר / והזהירם בכתב מוסר / לבדוק חמץ אור לארבעה עשר... תמו הלכות ביעור והגעלה... חסל סידור פסח כהלכתו / ככל משפטו וחוקתו / כאשר זכינו לסדר אותו / כן נזכה לעשותו" (בשבוע הקרוב, זה הרי בשבת הגדול). "זך שוכן מעונה / קומם קהל עדת מי מנה / קרב נהל נטעי כנה / פדויים לציין ברינה". בקשה לטווח קצר נעקרה מפיוט קדום, הצטרפה לליל הסדר, וקיבלה משמעות חדשה. שוב, החידוש העצום: זה נאמר במקום התפילה.

"מעוז צור ישועתי" - אינו פיוט לחנוכה יותר משהו פיוט לפסח או לפורים. הפיוט מדבר על העתיד לבוא: "מעוז, צור ישועתי, לך נאה לשבח. תיכון בית תפילתי ושם תודה נזבח" - מדבר על העתיד. מביא דוגמאות שמראות איך ה' מושיע.

(ג 2 - רק למתעניינים. קדום מאוד, נכתב ע"י ינאי. "אז רוב נסים הפלאת בלילה" אחרי א"ב יש קטע שמכין את המתפלל לקראת קדושה.)

לסיכום, בית הכנסת גם הוא מקום ללמוד ממנו על ספרות האגדה.

(שיעור הבא בעוד שלושה שבועות)

שיעור חמישי: מדרש - מה הוא?

אין נבואה, אין חלום. הדרך היחידה לקבל תשובות מהא-להים היא דרך הספר.

יש שתי משמעויות למלה "מדרש". אחת נוצרה בימי הביניים והיא מבלבלת: סוג של טקסט (מדרש רבה, מדרש תנחומא). לא נדון בה. המשמעות השניה היא סוג של פעילות דתית-ספרותית, שמאפשרת לאנשים מיוחדים, מתוך קשר מיוחד עם הטקסט, להגיע למסקנות.

הנחות אקסיומטיות, בלתי ניתנות לערעור ובלי צורך בהוכחה, בתפיסת חז"ל: התורה (התנ"ך?) ניתנה כמות שהיא משמיים, כל האותיות כפי שהן. כל הנשמות בכל הדורות עמדו במעמד הר סיני, וכל ה"תגליות" שלהן הן בעצם שחזור של מה שראינו בהר.

מקור א': "ר' נחמיה אמר: ויתרון ארץ בכל היא, אפילו דברים שאתה רואה אותן יתרון (תוספת) למתן תורה, כגון ציצית תפילין ומזוזה, אף הן בכלל מתן תורה... מקרא משנה תלמוד תוספת הגדה ואפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לומר לפני רבו כולן נאמרו למשה בסיני, שנאמר "יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא", חבירו משיב עליו: "כבר היה לעולמים".

התשובה של חז"ל לשאלה "מה משמעות החיים" היא שהמטרה היא להגות בתורה יומם ולילה, לדרוש ולגלות דברים שנאמרו בהר סיני. כל אחד מגלה משהו אחר, וכולם נכונים: "שבעים פנים לתורה" - הכוונה היא "אין ספור".

הנחה שניה: התורה קדמה להיסטוריה שמתוארת בה. מה קרה לפני בריאת העולם, כשעוד לא היה זמן? היה הקב"ה. אבל מה הוא עשה? כתב את התורה. קטע ג': "התורה אומרת: אני הייתי כלי אומנותו של הקב"ה (כלי ששימש אותו לבריאת העולם), בנוהג שבעולם, מלך בשר ודם בונה פלטין ואינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן, והאומן אינו בונה אותה מדעתו אלא דיפטראות ופינקסות יש לו לידע היאך הוא עושה חדרים ופשפים, כך היה הקב"ה מביט בתורה ובורא העולם." דימוי: התורה היא "התא הראשון של הקיום האנושי", כוללת בצופן ה-DNA שלה את כל מה שעתיד לקרות. אבל אם כך, בעיית הדטרמיניזם. תשובת חז"ל: "הכל צפוי והרשות נתונה" ככה זה. ואפשר באמת לקרוא בתנ"ך בדיעבד את כל מה שקרה, למרות שבפשט הוא מסתיים בהקמת בית שני. (למשל, נצרות, אסלאם). כל זה מסתכם בשש מלים בפרקי אבות: "הפוך בה והפוך בה דכולא בה" - קרא את הטקסט באין ספור דרכים (מצד אחד ומהצד השני, בטשטוש הבדל בין מלים, בקריאת מלים כאילו הן יווניות, ...) ותמצא בו את הכל.

"אלו ואלו דברי א-להים חיים" - נאמר בעניין הלכתי. שתי הדעות - טמא וטהור, זכאי וחייב - הן נכונות. כל אחד באמת שמע את מה ששמע בהר סיני. בפועל קובעים את ההלכה ע"פ מניין - הרוב קיבל את הזכות להכריע. סיפור על ר' עקיבא שמנע מבנו לבלול לו יין בביצה כי "חבריי רבו עליי" - נמנו וגמרו בניגוד לדעתו, למרות שהוא עדיין מחזיק בה.

מקור ה' (בבלי עירובין כא ע"ב): "קווצותיו תלתלים". אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: מלמד שיש לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הלכות. (מדובר על התגים של האותיות בספר התורה. קל וחומר על הטקסט עצמו)

מקור ו' (מדרש הגדול לבראשית): "אין לך אות מן התורה וכל שכן תיבה וכל שכן פסוק וכל שכן פרשה שאינו יוצא לכמה עניינים ונדרש על כמה פנים."

מקור ז' (מדרש ל"ב מידות). מידה - כלי, כמו מידה של סוחר. "משלושים ושתים מידות ההגדה נדרשת: בריבוי, במיעוט, ... בקל וחומר... מגימטריא (מה שאנו מכירים) מנוטריקון (קטיעת מילים: אברך ← אברך) נעסוק במידת הריבוי: "אתין וגמין ריבויין". בכל פעם שכתוב "את" או "גם", זה ריבוי. "כבד את אביך" - צריך לכבד עוד מישהו, תלוי בחכם שדורש. "לרבות קונך", "לרבות אחיך הגדול". "ואת אמך - לרבות אשת אביך". "וה' פקד את שרה" - כל הנשים העקרות באותו דור נפקדו. ברור שבעזרת הטכניקה הזאת בלבד אפשר להגיע לאין ספור דרשות.

קטע ח' (בבלי פסחים כב ע"ב): "שמעון העמסוני (מאמאוס), ואמרי לה נחמיה העמסוני, היה דורש כל אתים שבתורה. כיוון שהגיע ל"את ה' א-להיך תירא" - פירש. אמרו לו תלמידיו: רבי, כל אתים שדרשת מה תהא עליהן? אמר להם: כשם שקבלתי שכר על הדרישה, כך אני מקבל שכר על הפרישה. עד שבא ר' עקיבא ודרש: "את ה' א-להיך תירא" - לרבות תלמידי חכמים." (או בניסוח אחר: "יהא מורא רבך עליך כמורא שמים").

קטע י' (בראשית רבה): "והאדם ידע את חוה אשתו ותהר ותלד את קין ותאמר קניתי איש את ה' ותוסף ללדת את אחיו את הבל" - המון "את" ... אמר ר' אלעזר בן עזריה: שלושה פלאים נעשו באותו היום, בו ביום נבראו, בו ביום שמשו, בו ביום הוציאו תולדות, אמר ליה רבי יהושע בן קרחה: עלו למטה שנים וירדו שבעה, קין ותאומתו, והבל ושתי תאומותיו". ה"את"ים מסבירים עם מי התחתנו קין והבל, ובנוסף המדרש מנגח את הנצרות, כפי שלמדנו בעבר.

קטע יא: ר' ישמעאל שאל את ר' עקיבה אמו לו בשביל ששימשתה את נחום איש גם זו כ"ב שנה וכו' (כנגד 22 אותיות)... אמר ליה אילו נאמר ויהי א-להים הנער היה הדבר קשה אלא "את הנער" (שאל בעצם על "את" שיש לו תפקיד במשפט) אמר ליה "כי לא דבר רק הוא מכם" ואם רק הוא - מכם, שאין אתם יודעין לדרוש, אלא "את הנער" הוא וחמרוי וגמלוי ובני ביתו.

שאלת הגבולות

אפשר כך לדרוש כל דבר. מה הגבול?

"ויפן כה וכה וירא כי אין איש ויך את המצרי ויטמנהו בחול" - מה יקרה אם אנשים יאמצו את פשוטו של מקרא ויפעלו לפי הדוגמא של משה? אדם יהרוג חייל רומאי, למחרת יגיע הגדוד ויהרוג את כולם. קטע י"ב (ויקרא רבה): "ר' יהודה אומר: ראה שאין מי יעמוד ויקנא לשמו של הקב"ה ויהרגהו. (אקטיביסט - היו שם אנשים, אבל לא היה מענטש). ר' נחמיה אומר: ראה שאין מי יעמוד ויזכיר עליו את השם ויהרגהו (יידע את שם ה' וינצל אותו). ורבנן אמרין: ראה שאין תוחלת עתידה לעמוד ממנו ולא מבניו ולא מבני בניו עד סוף כל הדורות." (לזה הכוונה כשאומרים שההורג נפש אחת הורג עולם מלא. רק משה יכל לדעת שבעולם המלא הזה אין אף נפש טובה.)

מה שיש כאן הוא לאו דווקא מחלוקת. יש כאן קיבוץ של דעות. בשביל מחלוקת צריך למצוא שחכם עוצר חכם אחר וחולק עליו בצורה מפורשת.

קטע ט"ו (ספרי דברים): "משא דבר ה' בארץ חדרך ודמשק מנוחתו" - זה משיח שהוא חד לאומות ורק לישראל (מידת הנוטריקון) (נמצא בדמשק, או-טו-טו מגיע). אמר לו רבי יוסי בן דורמסקית (דמשקאית), יהודה ברבי, למה אתה מעוית עלינו את הכתובים, מעיד אני עלי שמים וארץ, שאני מדמשק ויש שם מקום ששמו חדרך. "אולי קם עליו כי התנגד למשיחיות עכשווית.

קטע ט"ז (ילקוט שמעוני) תיאור פסטורלי של מעבר ים סוף, שקם עליו רבן גמליאל. למה? הקטע הבא יעזור לנו להבין.

קטע י"ז (בבלי סנהדרין סז ע"ב): "ותעל הצפרדע ר' עקיבא אומר: צפרדע אחת היתה, ומלאה (שמות רבה: השריצה ומילאה) כל ארץ מצרים. אמר לו רבי אלעזר בן עזריה: עקיבא, מה לך אצל הגדה? כלה מדברותיך ולך אצל נגעים ואהלות, צפרדע אחת היתה, שרקה להם והם באו". מה הסיפור? הסבר: היחס של חז"ל לניסים הוא בעייתי מאוד (עיין אצל אורבך. כנראה בגלל הנצרות, שמספרת על הרבה ניסים של ישו). למעשה, הם קבעו שאין ניסים: כל מה שנראה כשינוי סדרי טבע הוא חלק של הטבע, נברא בערב שבת בין השמשות. לכן אין דעת חז"ל נוחה מתיאורי ניסים.

קטע י"ט (בראשית רבה): ר' לוי רוצה להפריד בין אברהם לקב"ה.

קטע כ': "ותראהו את הילד והנה נער בכה קרי ליה ילד וקרי ליה נער! תני: הוא ילד וקולו כנער - דברי ר' יהודה. אמר לו ר' נחמיה: אם כן עשיתו למשה רבינו בעל מום! (פתרת קושי טקסטואלי במחיר פגיעה במשה) אלא מלמד, שעשתה לו אמו חופת נערים בתיבה ("בר מצווה", חששה שלא תראה אותו יותר).

שאלה: האם הטקסט בא קודם או הרעיון?

לסיכום: היום בכל מקום שמדברים על פרשנות, על ספרות, עוסקים במדרש (או באנגלית, midrash). כך היום עוסקים בספרות - לא שואלים למה התכוון המשורר או אפילו מה אומר הטקסט, שואלים מה אתה רואה בו.

שיעור שישי: האגדה בספרות האמוראים

הנושא: ספרי המדרש (שכאמור כוללים גם דברים שאינם מדרשים - סיפורים על ר' עקיבא, למשל) - הם מתקופת האמוראים.

שאלות קבועות שמעסיקות חוקרים: תארוך של מדרשים, ומיקום. שיטות לתארוך: חיבור נכתב אחרי החכמים שאותם הוא מצטט ועליהם הוא מספר. אחרי המקורות שבהם הוא משתמש. לפני מקורות שמשתמשים בו. בזמן שבו מדברים בשפה שבו הוא כתוב. (השפעות יווניות/לטיניות/ערביות)

מיקום: המקומות שמוזכרים. השפה. הסוגיות הנידונות (למשל: אם שמיטה זו בעיה, נכתב בישראל).

לפי השיטות האלה, מתארכים את בראשית רבה (בר"ר) לסביבות 425, ואת ויקרא רבה (ויק"ר) לסביבות 450, שניהם בגליל. כלומר בערך באותו מקום ובאותו זמן, בר"ר מוקדם בדור.

שיטות העריכה שלהם שונות. זה קשור לכך שהספרים שעליהם הם מדברים הם שונים. בראשית נוח מאוד לאגדה - הכל סיפורים. ויקרא הלכתי וקשה (כתוב איפשהו: "מכוער"), מקשה לעורר עניין אצל האנשים.

בר"ר הוא ספר **פרשני**. ויק"ר הוא ספר **דרשני**.

שיטת העריכה של בר"ר - אין אג'נדה או ארגון ספרותי: העורך סידר את כל המדרשים שמצא על פי סדר הפסוקים. כנראה שגם לא היתה סלקציה: הכל תורה. לכן זהו מדרש פרשני - כל פסוק והפרשנות שלו.

עורך ויק"ר לא היה יכול לעבוד כך - על כמה פסוקים כבר יש מדרשים? אבל העורך הצליח להמציא המצאה חדשה - מדרש דרשני. הצליח ליצור ספר יפה לאין ערוך מבר"ר. לבר"ר אין מבנה על: הכל רוחבי. ויק"ר בחר 37 פסוקים מהספר - אלה הפסוקים שבהם התחילו לקרוא את הפרשות באזור של המחבר. הוא החליט שיחבר על כל אחד פרשה מדרשית שתעסוק בנושא של הפסוק. לפרשה יש מבנה, מגמה ומשמעות בנויה כהלכה. הוא לא יביא חומרים שלא מתאימים לפסוקים האלה. יותר מזה - יש לו תפיסת עולם, והוא לא יביא מה שלא נראה לו. הסדר של המדרשים שהוא מביא ערוך במיוחד לכל נושא.

כמו כן, יש סתירות בין מדרשים. אם בר"ר מביא שני מדרשים סותרים, אין בכך כלום. לעומת זאת, כאשר ויק"ר מביא מדרשים סותרים (והוא עושה זאת) זה חלק מהאמירה שלו, שהיא דיאלקטית. (כמה חבל שאיננו מכירים את העורכים - אנו הרי קוראים את ספרות חז"ל דרכם). ברור שהעורך של המדרש הדרשני הרבה יותר אקטיבי מהעורך של המדרש הפרשני.

מדרש בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה פד

מדרשים על סיפור מכירת יוסף. "אלה תולדות יעקב: יוסף בן שבע עשרה שנה היה רועה את אחיו בצאן, והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה נשי אביו". המדרש מתעלם מההקשר. "בן י"ז שנה ואת אמרת 'והוא נער' [לבן 17 קוראים נער? לפי הפשט זה "את בני בלהה" אבל זה לא מעניין את המדרש] אלא שהיה עושה מעשה נערות (נְעָרוֹת או נְעָרוֹת?): משמשם בעיניו (מורח סם - מתאפר) מתקן בשערו (מייפה - כך זה "תיקון ליל שבועות") מתלה בעקבו (תולה את עקבו - הולך עם נעלי עקב). " (יוסף היה צריך שימכרו אותו כדי שיתבגר)

"ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם." ר' מאיר אומר: חשודים בניך על אבר מן החי (מתברר שרועים עושים את זה: אוכלים את האליה, או שותים דם מפרה) ר' יהודה אומר: מזלזלים הם בבני השפחות וקורין אותן עבדים, ר' שמעון אומר: תולים עיניהם בבנות הארץ. ר' חנה ר' סימון אמר: על תליתיהן "פלס ומאזני משפט לה" (ה' בודק כל דבר בפלס ומאזניים. היינו): אמר לו הקב"ה: אתה אמרת חשודים הם על אבר מן החי - חיך, אפילו בעת הקלקלה שוחטים הם (שוחטים ע"פ ההלכה גם כשלא צריך): "וישחטו שעיר עזים". אתה אמרת מזלזלים בבני שפחות וקורין אותם עבדים - "לעבד נמכר יוסף" (תהלים קה יז). אתה אמרת תולים עיניהם בבנות הארץ - אני מגרה בך את הדוב - "ותשא אשת אדוניו" (אשת פוטיפר קרויה דובה, אולי כי הוא הוציא דיבה).

שני המדרשים האלה מסתכלים על יוסף בעין ביקורתית. הנה פתאום מדרש חיובי:

"וישראל אהב את יוסף מכל בניו כי בן זקונים הוא לו" (קושי פרשני: אנו מכירים "בן זקונים" במשמעות הבן הצעיר, אך בנימין צעיר ממנו) ר' יהודה אומר: שהיה זיו איקונין שלו דומה לו (כלומר פניו דומים). "זקונים" דומה ל"זיו איקונין" - אין למדרש בעיה לדרוש מלים לפי מלים (לועזיות). ר' נחמיה אומר: שכל הלכות שמסר שם ועבר ליעקב מסרן לו (כי הוא היה החכם ביותר, מן הסתם. זקן=חכם). כאמור, אין מה להקשות מהמדרש הזה לקודם.

"עשה לו כתנת פסים". ריש לקיש אמר בשם ר' אלעזר בן עזריה: צריך אדם שלא לשנות בין בניו, שעל ידי כתנת פסים שעשה אבינו יעקב ליוסף "וישנאו אותו" וגו'. "פסים" - שהיתה מגעת על פס ידו (כלומר עד הפרק. במלים שלנו, "כתונת עם שרוולים ארוכים", וכך גם בתרגומים חדשים של התורה. בצירורים אפשר לראות מלכים יושבים בשרוולים ארוכים ועבדים עם שרוולים קצרים - הם צריכים לעבוד אז הם צריכים אורור). פסים שהפיסו (הגרילו) עליה אי זה מהם יוליכה לאביו (למרות מעשם הרע, הם לא רוצים להיות מוליכי הכתונת) ועלת ליהודה. פסים על שם צרות שהיגיעו: פה פוטיפר, ס' סוחרים, י' ישמעאלים, מ' מדיינים (טכניקה מדרשית נוספת: ראשי תיבות).

(קטעים 5,6,7,8 - לא לבחינה)

הפתיחתא לסוגיה

לפני שמגיעים לויק"ר, צריך להבין מה זו פתיחתא (פתיחה).

זהו הדגם הנפוץ ביותר בספרות חז"ל - יש כ-2000 כאלה, יש מדרשים שרובם פתיחתאות. כפי שלמדנו, בארץ ישראל יש מוסד מאוד מרכזי - בית הכנסת. כאמור, קראו בו בתורה ובתרגום, אך גם דרשו בו. הנחת יסוד: נאמרת לפני קהל מגוון. (אלה הפתיחתאות?) היום הדרשות בבית הכנסת נאמרות בדר"כ אחרי קריאת התורה וההפטרה, ומתחילה ב"קראנו ש...". ע"פ המחקר, בארץ ישראל הדרשות נאמרו לפני הקריאה בתורה. הם היו פתיחה, "בקרוב", לקריאה בתורה. כל מורה ומרצה ניצב לפני הבעיה איך לשמור על עירנות הקהל (לא בשביל האגו, בשביל להעביר את המסר). כמענה לכך התגבשה שיטת הפתיחתא: כולם יודעים שהדרשה צריכה להסתיים בפסוק הראשון של הפרשה. הדרשן פותח בדבר שנראה לא שייך - ככל שרחוק יותר, טוב יותר, כי הקהל סקרן לדעת איך הדרשן יצליח לקשר. והוא עוקב, כמו בספר בלשי, כדי לראות איך זה יסתדר בסוף. ככל שהחיבור יפה יותר, הקהל מוחא כפיים...

בראש קטע 10 צריך להוסיף: "מי האיש החפץ חיים". מעשה ברוכל אחד (רוכל קשור לרכילות, כי הוא עובר בין עירות ומעביר רכילות) שהיה מחזיר (מסתובב - זה המקור ל"חיזור") בעירות שהיו סמוכות לציפורי והיה מכריז ואומר: מי רוצה לקנות סם חיים. התקבצו סביבו. ר' יני היה יושב ופושט בטרקלינו (אדם עשיר, לומד פשט) שמע אותו

מכריז "מי רוצה לקנות סם חיים". אמר לו: "עלה לכאן מכור לי" (נשים לב ל"עלה לכאן" - הוא למעלה). אמר לו: "אין אתה צריך לו, לא אתה ולא הדומים לך". הטריח עליו. עלה אליו, הוציא לו ספר תהלים הראה לו פסוק "מי האיש החפץ חיים" מה כתיב בתריה "נצור לשונך מרע סור מרע ועשה טוב" (מתברר שהרוכל הוא לא רמאי, אלא איש מוסר) א"ר ינאי כל ימי הייתי קורא הפסוק הזה ולא הייתי יודע היכן (עד כמה) הוא פשוט עד שבא רוכל זה והודיעו "מי האיש החפץ חיים". אמר ר' חגי: אף שלמה מכריז ואומר "שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו" - שומר מצרעת נפשו. לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר להן "זאת תהיה תורת המצורע" - תורת המוציא רע. (וכעת נקרא בתורה, ונקרא אותה כתורה מוסרית)

יש 1800 דרשות כאלה בספרות חז"ל. 250 היו אמיצים: פתחו בבקשה לקהל לשאול אותם שאלה, והיו צריכים משם לאלתר עד לפתיחת הפרשה. קטע 9 הוא כזה.

ילמדנו רבינו: הרואה את הגשמים יורדין בזמן שהבריות צריכין להן - כיצד הוא מברך? (שאלה אמיתית לחקלאים) כך שנו רבותינו: על הגשמים הוא אומר: ברוך... הטוב והמטיב. (עכשיו צריך להגיע ליוסף בבית הסוהר, "ויהיה מקץ שנתיים ימים") והגשמים, מהיכן יורדין? רבי אלעזר אומר: העולם כולו ממימי אוקינוס הוא שותה, א"ל רבי יהושע: והלא מי אוקינוס מלוחין הן, א"ל מתמתקין מן העבים שברקיע, דאמר ר"ש בן לקיש למה נקרא שמן שחקים, שהן שוחקים את המים וממתקין אותם ואח"כ הן יורדין. ובקצבה הן יורדין, שהקב"ה קוצב לבריות כמה גשמים יורדין מראש השנה ועד סוף השנה. אמר רשב"י: כשישראל זוכין יורדין על הצמחין ועל האילנות ועל הזרעים והעולם מתברך, וכשהן חוטאין יורדין בימים ובנהרות, מכל מקום אינו פוחת מקצבה שפסק מפני שכל דבר ודבר שיוצא מפי הקב"ה בקצבה הוא נותן, לחמה נתן קץ שנאמר "מקצה השמים מוצאו", לשמים נתן קץ שנאמר "ולמקצה השמים ועד קצה השמים"... ואף כשנחבש יוסף קץ שם לו, שנאמר: "ויהי מקץ שנתיים ימים".

ויק"ר בשיעור הבא.

(השיעור הבא)

פרשה כ'. זוהי דוגמא, ושאר הפרשות כדוגמתה - עוסקות בפסוק אחד.

פותח בשש פתיחתאות, שבאופן כללי שואלות "על מה נהרגו נדב ואביהוא?" לאחר מכן, 12 תשובות.

תשובה ראשונה: הורו הלכה לפני רבם (=מורם). המורה הוא החלק העיקרי במשפחה. לאחר מכן יש תשובות נוספות מהמשפחה. אבא חנן אמ' על ידי שלא היה להם נשים וכת' וכפר בעדו ובעד ביתו (ויקרא טז, ו), ביתו זו אשתו. ר' לוי אמ' שחצים היו הרבה נשים היו יושבות עגומות ממתינות להן. מה היו אומרין, אחי אבינו מלך, אחי אמינו נשיא, אבינו כהן גדול, אנו שני סיגני כהונה, אי זו אשה הוגנת לנו. ר' מנחמא בש' ר' יהושע בן נחמיה בחוריו אכלה אש (תהלים עח, סג), ולמה בחוריו אכלה אש, משום ובתולותיו לא הוללו (שם) כמו כן הם פגעו בבניהם שלא הולידו, ובהוריהם (אם שמעתי נכון).

המבנה של כל דרשה: פתיחתאות, גופא, סיום.

(שוב באופן כללי: במדרש פרשני אפשר לקרוא קטע קצר ולהסתפק בכך. בויק"ר צריך לקרוא את כל הפרשה כדי להבין, כי היא יחידה אחת. אפשר להגיד שזה ספר הקריאה הראשון בתולדות ישראל...)

שיעור שמיני - ספרות המדרש המאוחרת

עד שנת 600 באופן כללי, לפני שהגיע האסלאם, הספרות בא"י: משנה, תוספתא, ספרות המדרשים הקלאסית. לאחר מכן, כבר אין חז"ל - אבל ספרות חז"ל ממשיכה להיווצר (כמו שעד שנת 200 יש חז"ל ואין ספרות חז"ל - עיין בשיעור הראשון).

מה ההבדלים בין הספרות המאוחרת לקדומה?

הלשון - המדרשים הקדומים כתובים בעברית קדומה, הרבה ארמית, ומלים יווניות ולטיניות. לאחר מכן הארמית הולכת ונעלמת - את מקומה תפסה הערבית. הערבית לא נכנסה לספרות המדרש ולכן נשארה רק העברית. אין מלים יווניות/לטיניות, למעט אלה שכבר הפכו לעברית.

טשטוש בשמות חכמים - בשכבה הקדומה, לכל מקור מופיע החכם שאמר אותו. בספרות המדרש המאוחרת יש עמודים שלמים בלי שמות של חכמים - מופיע "אמרו", או אפילו זה לא. פחות עניין אותם, ולכן שכחו, מי אמר מה.

רוחב יריעה - המדרש המאוחר מרבה במלים, נהנה לספר, לא טורח לתמצת, ולכן נדרש פחות מאמץ כדי לקרוא אותו.

סוג הפתיחתאות - המדרש המאוחר מביא סוגה ספרותית חדשה: פתיחתא שמתחילה בשאלה, בניגוד לפתיחתא שמתחילה בפסוק.

מכל המדרשים ננקוב רק שנים בשמותיהם: תנחומא, דברים רבה.

תנחומא הוא מדרש דרשני (כמו ויק"ר) על כל התורה. מדרש דברים רבה גם הוא דרשני, על ספר דברים (כפי שהיה אפשר לנחש).

קטע 1 - תנחומא (הנדפס) תצוה א. פתיחתא. מי שרוצה להנות צריך להתחיל מהסוף, והוא: "צו את בני ישראל... להעלות נר תמיד". היה במשכן, במקדש, ועדיין יש בבתי כנסת. זו היתה שאלה מביכה לבני התקופה: וכי א-להינו מיוחד מהחושך? הקטע מתחיל בשאלה שלא נראית קשורה: "ילמדנו רבינו: קטן לכמה נמול?" (שאלה אלמנטרית: קשה להאמין שמישהו באמת שאל זאת. המטרה היא רטורית.) "כך שנו רבותינו: קטן נמול לשמונה. מה טעם? כשם שנמול יצחק אבינו" (עד כאן תשובה, עכשיו איך מקשרים לנר תמיד?) "ארשב"י בא וראה שאין חביב לפני האדם יותר מבנו והוא מל אותו." (בעולם הקדום זה היה באמת מסוכן. אין לאדם חביב יותר מבנו, ועדיין הוא מל אותו!) "וכל כך למה? א"ר נחמן בר שמואל כדי לעשות רצון בוראו, הוא רואה בנו שופך דם ממילתו ומקבל עליו בשמחה, א"ר חנינא ולא עוד אלא שהוא מוציא הוצאות ועושה אותו היום של שמחה מה שלא נצטוה, הוא שהכתוב אומר "ואני תמיד איחל והוספתי על כל תהלתך" (תהלים עא). ולא עוד אלא אדם הולך ולזה וממשכן עצמו ומשמח אותו היום, אמר ר' יודן אימתי הבן חביב על אביו? כשמתחיל להשיח, וכן הוא אומר "הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים" (ירמיה לא), מהו ילד שעשועים? כבן שלש כבן ארבע שהוא מתחיל להשיח ומשתעשע לאביו, (בהתחלה האב משקיע באביו. לאחר זמן, הבן "משיב את החוב" ומשמח את אביו.) וא"ר ביסנה אמר הקב"ה לישראל: בני, עשו לי כשם שעשיתי לכם. האכלתי אתכם במדבר - אף אתם היו מקריבין לפני "את הכבש אחד תעשה בבקר" (הקב"ה לא זקוק לקרבנות. זה מאפשר לנו להכיר טובה לקב"ה) "וארחצך במים" (יחזקאל טז) - ואף אתם עשו לי כבוד, "ואסוכך שמן" (שם) וכנגדו שמן המשחה, "ואלבישך רקמה" (שם) וכנגדו מעשה רוקם, "ואנעלך תחש" (שם) וכנגדו עורות תחשים, "ואחבשך בשש" (שם) וכנגדו שש משזר, "ואכסך משי" - אלו ענבי הכבוד שנא' (שמות יג) "לא ימיש עמוד הענן", וכנגדן יריעות עזים, "ואעדך עדי" זו פורפירה וכנגדן ארון וזרו,

"ואתן נזם" וכנגדו חח ונזם, "ועטרת תפארת בראשך" וכנגדו כפורת על הארון וזר זהב, "הנני ממטיר לכם לחם" (שמות טז) וכנגדו לחם הפנים, "וה' הולך לפניכם יומם ... להאיר להם" (שם יג) וכנגדו - "צו את בני ישראל ... להעלות נר תמיד" (ויקרא כד, ב).

(מאפיין את המדרש המאוחר: המדרש בעברית, בצורת פתיחתא של שאלה, אין הרבה שמות חכמים, והוא רחב - היה אפשר להסתפק בפחות דוגמאות בסוף.)

נראה מה קרה למסורת מהמדרש הקדום כשעברה למדרש המאוחר. נחזור לפתיחתא מהשבוע הקודם על "מעשה ברוכל אחד":

מעשה ברוכל אחד שהיה מחזיר בעיירות שהיו סמוכות לציפורי והיה מכריז ואומר: מי רוצה לקנות סם חיים. התקבצו סביבו. ר' ינאי היה יושב ופושט (לומד פשט) בטרקלינו שמע אותו מכריז "מי רוצה לקנות סם חיים". אמר לו: "עלה לכאן מכור לי". אמר לו: "אין אתה צריך לו, לא אתה ולא הדומים לך". הטריח עליו. עלה אליו, הוציא לו ספר תהלים הראה לו פסוק "מי האיש החפץ חיים" מה כתיב בתריה "נצור לשונך מרע סור מרע ועשה טוב" (אמרנו שהסיפור הזה מוליך אותנו שולל: רוכל מזכיר לנו רכילות, ואנו מניחים שהוא מוכר בלופים, ור' ינאי יחשוף אותו. בסוף הרוכל מוכר סחורה משובחת, ואולי אפילו יש ביקורת על ר' ינאי שלא הבין את הפסוק.)

נעבור לעיבוד המאוחר:

[3] תנחומא (בובר) מצורע ה: אמר להם הקב"ה רצונכם להמלט מגיהנם רחקו עצמיכם מלשון הרע, ואתם זוכין בעולם הזה ובעולם הבא, שנאמר מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב - החפץ חיים בעולם הזה, אוהב ימים לעולם הבא, לכך נאמר נצור לשונך מרע וגו'. אמרו רבותינו מעשה ברוכל אחד שהיה מסבב בעיירות, והיה מכריז ואומר מי מבקש סם חיים, שמעה בתו של ר' ינאי, (מה פתאום ר' ינאי, הוא עסוק. בתו גם צעירה וגם בת, ולכן מותר לה.) אמר לה לך וקראי לו, הלכה וקרא לו אצל ר' ינאי, (אין סירוב, מי יסרב לר' ינאי) א"ל איזהו סם של חיים שאתה מוכר, א"ל אותו הרוכל בי (אדוני) אין אתה יודע מה הסם הזה, א"ל אפילו כן הודיעני (ברור שאני יודע, אני רוצה לראות שאתה יודע) א"ל הבא לי ספר תלים, הביאו לו וגיללו, והוא מראה לו מה שאמר דוד, מי האיש החפץ חיים וגו' נצור לשונך מרע וגו'. מה עשה ר' ינאי נתן לו ששה סלעים, אמרו לו תלמידיו רבי לא היית יודע הפסוק הזה, א"ל הן, אלא שבא זה וביירו בידי. (הרמה הספרותית נמוכה יותר - אין הפתעה, אין ביקורת על ר' ינאי.)

עוד השוואה:

[4] ויקרא רבה כ, ג: (בדף של שיעור 8) מעשה באחד מגדולי כבול שהיה משיא את בנו וברביעי שלו זימן אצלו אורחים. משאכלו ושתו והטיבו את לבם (אכלו- בסדר, שתו - בסדר, הטיבו את לבם - שתו קצת יותר מהראוי) אמ' לבנו עלה והביא לנו חבית שליין מן העלייה. כיון שעלה הכישו נחש ומת. המתין לירד ולא ירד. אמ' אין אני עולה ורואה מה טיבו שלבני, עלה (יש כאן משחק יפה בין "עלה" ל"ירד" - הבן כבר ירד לשאול תחתיות, אך לא ירד) ומצאו שהכישו נחש ומת והוא מוטל בין החביות (יש הרבה חביות - הוא מגדולי ירושלים). המתין עד שגמרו סעודתן. (החתונה ממשיכה - יש ריקודים, תזמורת) אמ' להן רבותיי לא לברך את בני ברכת חתנים באתם ברכו עליו ברכת אבלים (לא שבע ברכות, אלא ברכת "ברוך דיין אמת"), לא להכניס את בני לחופה באתם הכניסוהו לקברו. הפטיר עליו ר' זכיי דמן כבול לשחוק אמרתי מהולל. (הסיפור בא לעורר את הרגשות שבסיפור נדב ואביהוא - לא שני כהנים במדבר, אלא מישהו מכבול, בקרבת מקום. האב מרגיש אשם - שלח את בנו שלא לצורך, כי כבר הטיבו את לבם)

[5] תנחומא (הנדפס) שמיני ב: מעשה באחד מגדולי בבל (אולי כבול התחלף עם בבל - עכשיו זה כבר רחוק) שהיה משיא בנו ברביעי שלו ועשה סעודה ומשתה לחכמים (עכשיו זה לחכמים, ואין כאן סעודה יתירה) אמר לבנו עלה והבא לנו חבית יין פלוני מן העליה עלה לעליה והכישו נחש בין החביות ומת, המתין אביו עם המסובין ושהה ולא בא (אין משחק עליה-ירידה) אמר אביו אעלה ואראה מה בני עושה עלה אביו ומצאו מושלך בין החביות מת מה עשה אותו חסיד (כבר אומרים שהוא חסיד, הורס את ההפתעה) המתין בעצמו עד שאכלו האורחין ושתו כל צרכיהם כיון שגמרו אמר להם לא לברך ברכת חתנים באתם על בני באו וברכו עליו ברכת אבלים לא להכניס בני לחופה באתם באו והכניסו אותו לקבורה אמרו על רבי זכאי דכבול ופתחו עליו לשחוק אמרתי מהולל ולשמחה מה זו עושה. (שוב, רידוד והרחבה, ירידה ספרותית)

[6] בראשית רבה מ, ה: ויהי כבוא אברם מצרימה וגו' ושרה היכן היא, נתנה בתיבה ונעל בפניה (מנסה להבריח את שרה במכס. המדרש אומר: אברהם לא הפקיר את שרה, הוא עושה כל מאמץ כדי שלא תתגלה), כיון דמטה מכסה (כאשר הגיע למכס) אמ' ליה הב מכסה, אמר אנא יהיב, אמ' ליה מנין את טעין (בגדים אתה טוען), אמר אנא יהיב דמנין (אני אתן לכם מה שצריך), אמ' ליה מטכסין את טעין, אמר אנא יהיב דמטכסין (אברהם היה מוכן לשלם כל הון שבעולם כדי להסתיר את שרה), אמ' ליה מרגלון את טעין, אמר להו אנא יהיב דמרגלון (בסדר - אשלם לכם בעבור 60 ק"ג יהלומים!), אמ' ליה לית איפשר עד דפתחת וחמינן מה בגוה, וכיון שפתחה הבהיקה ארץ מצרים מאורה. (הוא לא שיקר - באמת שרה היתה טובה מכל מרגליות)

[7] תנחומא (הנדפס) לך לך ה: (התחלנו מאמצע הקטע) נותן אני אותך בתיבה ונועל בפניך שמתירא אני על עצמי והיה כי יראו אותך המצרים, כיון שעשו כך בא לעבור נתקבצו המוכסין אמרו לו מה אתה טוען בתוך התבה, אמר להן שעורין (אברהם משקר!), אמרו לו אינן אלא חטין, אמר להם טלו מכס של חטין, אמרו לו הן פלפלין (זה התבלין - יקר יותר מחיטה), אמר להן טלו מכס של פלפלין, אמרו לו אינן אלא זהובים, כיון שדחקו עליו פתחו את התיבה וראו אותה כחמה זורחת, (תנחומא פחות רגיש לסיפור - בבר"ר אברהם לא מוציע דבר שקר מפיו)

ועוד סיפור נחמד. הערה: נדמה שהמדרש המאוחר עממי יותר.

[9] תנחומא (הנדפס) שמיני יא: כמו ההוא תלמידא דהוה חסיד והוה ליה אבא ושתי חמרא טובא ובכל עידן דהוה נפיל בשוקא אתו עולמיא (נערים) ומכין יתיה באבני' ובצורין וצווחין וקורין בתרוי חזו שיכרא, וכשראה בנו החסיד הוא מכלים ושואל את נפשו למות ובכל יום אומר לו אבא אני אשגר ויביאו לך לביתך מכל היין שמוכרין במדינה ולא תלך לשתות בבית היין שאתה עושה חרפה ממני וממך (אומר לאביו: אני אממן את שכרותך, תפסיק לבייש אותי ואותך). והוא אומר לו כן פעם אחת ושתיים בכל יום עד שאמר אביו שיעשה כמו שהוא אומר שלא ילך לשתות בבית היין, וכן עשה החסיד שהוא עושה לו בכל יום ובכל לילה מאכל ומשתה ומישנו במטתו ואחר הולך לו, פ"א = פעם אחת = היה יורד מטר ויצא החסיד לשוק והיה הולך לבהכ"נ לתפלה וראה שכור אחד שהוא שוכב בשוק ואמת המים יורד עליו והבחורים והנערים מכין אותו באבנים ובצורין ומשליכין חומר בפניו ובתוך פיו, כשראה זה החסיד אמר בלבו אלך לאבא ואביאנו לכאן ואראה לו זה השכור והחרפה שעושין ממנו הבחורים והנערים אולי ימנע פיו מלשתות בבית היין ולהשתכר, וכן עשה הביאו לשם והראהו לו, מה עשה אביו הזקן הלך אצל השכור ושאל לו באיזה בית שתה אותו יין שהיה משתכר בו, אמר לו בנו החסיד אבא בשביל זה קראתיך אלא שתראה החרפה שעושים לזה כי כן עושים לך בעת שאתה שותה אולי שתמנע פיך מלשתות בבית היין, אמר לו בני בחיי אין לי תענוג וגן עדן אלא זה כששמע החסיד הלך לו במפח נפש.

סיפור עממי, לא מאוד חינוכי, רחב ופתוח.

שיעור תשיעי: האגדה בתלמודים הסבר לגבי המבחן, שצריך להשלים.

התלמודים: פרוטוקולים מעובדים של דיונים בעקבות המשנה. (ולא פירוש למשנה)

תלמוד בבלי נכתב בבבל, תלמוד ירושלמי נכתב בא"י.

הבדלים בין התלמודים:

שני התלמודים עוסקים בארבעה סדרים מתוך ששה. שניהם עוסקים במועד (לוח השנה), נשים (משפחה), נזיקין (משפט). הירושלמי עוסק גם בזרעים (מצוות שתלויות בארץ, מאוד הגיוני), והבבלי עוסק גם בקדשים.

התלמוד הבבלי כתוב בארמית בבליית והירושלמי כתוב בארמית ארץ ישראלית (palestinian aramaic). אלה שני ניבים שונים, ויש להם מילונים שונים. דוגמא: המלה "דלמא", פירושה בארמית בבליית שמא (דילמא). בארמית א"י ניקודה דְלָמָא, ופירושה סיפור (ומשמם "דרמה").

חכמים שונים: חכמים בבליים מופיעים הרבה יותר בתלמוד הבבלי, וישראלים מופיעים הרבה יותר בירושלמי. (לא באופן מוחלט, עברו מכאן לשם)

פסיקה שונה: לא תמיד פסקו אותו דבר בבבל ובא"י. דוגמא: האם מותר לגבר לעזור את הבית לתקופה ממושכת כדי ללמוד תורה? (כלומר לצורך קריירה) המשנה אומרת שמותר לצאת שלא ברשות האשה למשך עד 30 יום (אם האשה מסכימה, כמובן שמותר יותר. אם היא לא מסכימה, צריך לחזור או לתת לה כתובה). בבבלי פוסקים שיכול לצאת אפילו שנתיים ושלוש. הירושלמי פוסק כמו המשנה.

טיב העריכה: התלמוד הבבלי נערך סופית (לקראת שנת 500). הוא טקסט ערוך כהלכה, מהודק, בנוי לתלפיות. הירושלמי התפתח עד שבשלב מסוים הפסיקו ליצור אותו. מדברים על "סיום הירושלמי" ולא על "עריכת הירושלמי".

התלמוד הבבלי הפך למרכז "תוכנית הלימודים" היהודית - נכתבו עליו אין-ספור ספרים, בעוד שהירושלמי נדחק לפינה. לבבלי יש הרבה כתבי יד ולירושלמי יש רק אחד שלם שידוע לנו (כ"י לידן).

(עם ישראל חוזר לארץ לאחר שבמשך אלף שנה עסק בקדשים ולא בזרעים. שנאן: זה מצער שאפילו היום העיסוק בו הוא בשוליים. זה טקסט ארץ-ישראלי שצמח כאן, וראוי לעם שחזר לארץ ללמוד את הספר שנכתב כאן. גם הפסיקה היא ע"פ הבבלי.)

צריך לזכור שעדיין מדובר בספרים דומים - פרוטוקולים.

ומה לגבי האגדה? בשני התלמודים יש אגדה. מעניין שרוב האגדה נכתבה בישראל - גם האגדה בתלמוד הבבלי מקורה באמוראי א"י. בתחילת המאה ה-20, באכר החליט לאסוף את האגדה ע"פ מוסרה. יצאו לו כמה כרכים של אמוראי א"י, וספרון דקיק של אמוראי בבל.

מדוע ההבדל? תשובה אחת: הקשר לארץ. התנ"ך התרחש כאן, ולכן סיפוריו קרובים. תשובה רומנטית: "איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר?" היצירתיות הספרותית היתה כאן. תשובה שלישית: הבבלים עוסקים בהלכה הרבה יותר מבא"י, והם יותר חריפים מהישראלים (הדיונים קשים למעקב עד היום). אולי כי הם מפוזרים על אזור נרחב, בתוך גוים, וצריכים לשמור יותר על המסגרות.

חכם בבלי ניגש לרבי יונתן וביקש ללמוד אגדה. אמר לו: "כך קיבלתי מאבותיי: לא ללמד אגדה לא בבליים ולא דרומיים, שגסי רוח הם". גסי רוח - לא כמשמעו היום, אלא חסרי עדינות נפש, נטולי הרגישות לנימים הדקים שצריך כדי להבין את האגדה. כמו לספר בדיחה לייקה.

מסכת סוטה: דנים במידה כנגד מידה, בעקבות כך שהעונש לסוטה (בטנה וירכה) הוא כנגד חטאה. דרך כך מגיעים לבת פרעה.

"ותרד בת פרעה לרחוץ על היאור" - א"ר יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי (ר' יוחנן מהמאה השלישית, רשב"י מהמאה השניה - לא הכיר אותו, אך מוסר משמו): מלמד, שירדה לרחוץ מגלולי אביה (להיטהר מעבודה זרה. עונה על שאלה מעניינת: למה בת פרעה צריכה לטבול ביאור, ולא במרחצאות שבארמון פרעה?) ... "ונערותיה הולכות על שפת היאור" - א"ר יוחנן (נשים לב: חכם א"י שמצוטט בתלמוד הבבלי): אין הליכה זו אלא לשון מיתה, וכן הוא אומר (בראשית כה) "הנה אנכי הולך למות". "ותרא את התיבה בתוך הסוף" - כיון דחזו דקא בעו לאצולי למשה (כיוון שראו שרוצה להציל את משה), אמרו לה: גבירתנו, מנהגו של עולם, מלך בשר ודם גוזר גזירה, אם כל העולם כולו אין מקיימין אותה - בניו ובני ביתו מקיימין אותה, ואת עוברת על גזירת אביך! בא גבריאל וחבטן בקרקע. "ותשלח את אמתה ותקחה" - ר' יהודה ור' נחמיה (ישראלים), חד אמר: ידה, וחד אמר: שפחתה (יש הבדל בניקוד: באמת יד יש דגש. בתורה אין ניקוד, ולכן זה פתוח). (עד כאן המדרש הא"י. אמרנו שהמדרש הישראלי הוא מאוד פתוח: יש כמה דעות, וזה בסדר. הבבלי חייב לדון בעניין, כמו יקה שדן בבדיחה) מאן דאמר ידה, דכתיב: אמתה (אחרת היה כתוב "נעריתה", כי קודם מסופר על נערותיה); ומאן דאמר שפחתה, מדלא כתיב ידה (המדרש הא"י חי בשלום עם שתי דעות ולא שואל מנין לנו. הבבלי צריך להסביר). ולמאן דאמר שפחתה, הא אמרת: בא גבריאל וחבטן בקרקע! (הבבלי מקשה מאגדה אחת על אגדה אחרת, בדיוק כמו שהוא עושה בהלכה.) דשייר לה חדא, דלא אורחא דבת מלכא למיקם לחודה. ולמאן דאמר ידה, ליכתוב ידה! הא קא משמע לן, דאישתרבב אישתרבובי (ולכן באמת שלחה את אמתה, ולא שלחה את ידה) ... וכן אתה מוצא בשיני רשעים, דכתיב (תהלים ג) "שיני רשעים שברת", ואמר ריש לקיש: אל תיקרי שברת אלא שריבבתה (אגדה אחרת: עוג מלך הבשן רצה להשמיד את עם ישראל, שהיה מרוכז במחנה. הרים הר במטרה להוריד אותו על העם. החזיק אותו על ראשו, כי היה לו קצת כבד. הקב"ה שלח נמלים שיצרו חור מעל ראשו, ואז הוא הלך עם הראש בתוך ההר. רצה להשליך את ההר, הקב"ה שרבב את שיניו כך שנתקעו בהר ולא יכל להשליך אותו.) "ותפתח ותראהו את הילד" - ותרא מיבעי ליה! א"ר יוסי ברבי חנינא: שראתה שכינה עמו. (אותיות ה"א וא"ו נוספות) "והנה נער בכה" - קרי ליה ילד וקרי ליה נער! תנא: הוא (נראה כ)ילד וקולו כנער, דברי רבי יהודה; אמר לו רבי נחמיה (זו מחלוקת אמיתית בדברי אגדה, לא שתי דעות): א"כ, עשיתו למשה רבינו בעל מום! אלא, מלמד שעשתה לו אמו חופת נעורים בתיבה (היה מקובל שכשנער הגיע לבגרות מלווים אותו מבית הכנסת בחופת נעורים, כמו בר מצווה של ימינו), אמרה: שמא לא אזכה לחופתו. ... ר' חנינא בר פפא אמר: אותו היום עשרים ואחד בניסן היה (היום של מעבר ים סוף), אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: רבונו של עולם, מי שעתיד לומר שירה על הים ביום זה, ילקה ביום זה? רבי אחא בר חנינא אמר: אותו היום ששה בסיון היה, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: רבש"ע, מי שעתיד לקבל תורה מהר סיני ביום זה, ילקה ביום זה? (עד כאן החומר הישראלי שהגיע לבבל.) בשלמא למאן דאמר בששה בסיון, משכחת לה ג' ירחי (כתוב שאמו של משה הצפינה אותו שלושה חודשים, ואז "לא יכלה עוד הצפינו"), דאמר מר: בשבעה באדר מת ובשבעה באדר נולד משה, ומשבעה באדר ועד ששה בסיון תלתא ירחי; אלא למאן דאמר בעשרים ואחד בניסן, היכי משכחת לה? אותה שנה מעוברת היתה, רובו של ראשון ורובו של אחרון ואמצעי שלם.

לסיכום: הבללי מקשה על דברי אגדה, ומנסה לתאם בין דברי אגדה - מנסה לעשות הרמוניזציה בין דעות שונות.

[ב] בבלי קידושין כט ע"ב - ל ע"א:

1 - דתנו רבנן (ברייתא - חומר א"י שלא נכנס למשנה): האב (=הורה) חייב בבנו (=צאצאו) למולו, ולפדותו, וללמדו תורה, ולהשיאו אשה, וללמדו אומנות; ויש אומרים: אף להשיטו במים; רבי יהודה אומר: כל שאינו מלמד את בנו אומנות - מלמדו ליסטות (מי שאין לו מקצוע נעשה שודד).

2 - ליסטות סלקא אדעתך? אלא, כאילו מלמדו ליסטות.

3 - למולו מנלן? ... [....] לפדותו. מנלן? [....] ללמדו תורה. מנלן? [...]

4 - תנו רבנן: הוא ללמוד ובנו ללמוד - הוא קודם לבנו; ר' יהודה אומר: אם בנו זריז וממולח ותלמודו מתקיים בידו - בנו קודמו.

5 - כי הא דרב יעקב בריה דרב אחא בר יעקב שדריה אבוה לקמיה דאביי, כי אתא חזייה דלא הוה מיחדדין שמעתיה, א"ל: אנא עדיפא מינך, תוב את דאיזיל אנא. [...]

6 - ולהשיאו אשה. תנו רבנן: ללמוד תורה ולישא אשה - ילמוד תורה ואחר כך ישא אשה, ואם אי אפשר לו בלא אשה - ישא אשה ואחר כך ילמוד תורה.

7 - אמר רב יהודה אמר שמואל, הלכה: נושא אשה ואחר כך ילמוד תורה.

8 - ר' יוחנן אמר (זהו דיון פיקטיבי, שמואל בבלי ור' יוחנן ישראלי): ריחיים בצוארו ויעסוק בתורה?

9 - ולא פליגי: הא לן, והא להו (זו לא מחלוקת של ממש: כל אחד לפי תנאי החיים במקום שלו).

10 - (נשים לב איך עובדת אסוציאציה) משתבח ליה רב חסדא לרב הונא בדרב המנונא דאדם גדול הוא (כולם בבליים), אמר לו: כשיבא לידך הביאהו לידי. כי אתא, חזייה דלא פריס סודרא (לא מכסה את ראשו בסודר, אות לכך שלא התחתן), אמר לו: מאי טעמא לא פריסת סודרא? אמר לו: דלא נסיבנא. אהדרינהו לאפיה מיניה, אמר לו: חזי, דלא חזית להו לאפי עד דנסבת.

11 - רב הונא לטעמיה, דאמר: בן עשרים שנה ולא נשא אשה - כל ימיו בעבירה.

12 - בעבירה סלקא דעתך? אלא אימא: כל ימיו (שלא נושא אשה) בהרהור עבירה.

13 - אמר רבא, וכן תנא דבי ר' ישמעאל: עד כ' שנה, יושב הקב"ה ומצפה לאדם מתי ישא אשה, כיון שהגיע כ' ולא נשא, אומר: תיפח עצמותיו.

14 - אמר רב חסדא: האי דעדיפנא מחבראי - דנסיבנא בשיתסר (שש עשרה), ואי הוה נסיבנא בארביסר הוה אמינא לשטן גירא (חץ) בעיניך (לא היתה ליצר שליטה עלי).

15 - א"ל רבא לר' נתן בר אמי: אַדְיָדְךָ על צוארי דְבְרִיךָ (חתן את בנך כל עוד יש לך שליטה בו), משיתסר ועד עשרים ותרתי, ואמרי לה: מתמני סרי עד עשרים וארבעה.

[ג] בבלי נדרים מט ע"א-ע"ב ** = מתורגם מארמית <

מתניתין. הנודר מן המבושל (נודר שלא יאכל אוכל מבושל) - מותר בצלי ובשלוק (מבושל המון במים). אמר קונם תבשיל שאיני טועם - אסור במעשה קדרה רך ומותר בעבה, ומותר בביצה טורמיטא ובדלעת הרמוצה [...]

(גמרא - מלה ארמית שפירושה לימוד. באופן בסיסי, זה החלק בתלמוד שעוסק במשנה)

גמרא. הנודר מן המבושל וכו' [...] קונם תבשיל (שאיני טועם - אסור במעשה קדרה רך) וכו' [...]

1 - ומותר בעבה [...].

2 - רבה בר רב הונא (חכם בבלי) אשכחי לרב הונא דקאכיל דייסא באצבעתיה, אמ' ליה: אמאי קאכיל מר בידיה? א"ל, הכי אמר רב: דייסא באצבעתא בסיים, וכל דכן בתרתין, וכל דכן בתלת.

3 - **אמר ליה רב לחייא בנו, וכן אמר ליה רב הונא לרבה בנו: מזמינים אותך לאכול דיסה - עד פרסה (קילומטר וחצי), לאכול בשר שור - עד שלוש פרסאות**

4 - רבי יהודה הוה יתיב קמיה דר' טרפון, אמר ליה רבי טרפון: היום פניך צהובין! אמר ליה: אמש יצאו עבדיך לשדה והביאו לנו תרדין ואכלנום בלא מלח, ואם אכלנום במלח כל שכן שהיו פנינו צהובין.

5 - **אמרה אותה מטרונה לרבי יהודה: שיכור ומורה הלכה! (היו לו פנים זוהרים...) אמר לה: האמיני לי, אין אני טועם אלא קידוש והבדלה וארבע כוסות של פסח ואני חוגר את צדעיי מן הפסח ועד שבועות (הומור), **אלא (קהלת ח) חכמת אדם תאיר פניו (השמחה שופעת כלפי חוץ).

6 - אמר לי' ההוא צדוקי (תיקון צנזורה ל"כופר") לרבי יהודה: פניך דומין אי כמלוי רבית אי כמגדלי חזירין! א"ל: ביהודאי תרוייהו אסירן, אלא עשרים וארבעה בית הכסא אית לי מן ביתא עד בי מדרשא, וכל שעה ושעה אני נכנס לכל אחד ואחד. (אני נראה טוב כי אני שומר על בריאותי - לא עוצר את צרכיי).

7 - **ר' יהודה כשהיה הולך לבית המדרש נוטל סל על כתפו ואומר** גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה [...] (לא היתה תורתו אומנותו)

8 - **אשתו של רבי יהודה ליקטה צמר, עשתה גלימה עבה. כאשר היתה יוצאת לשוק היתה מתכסה בה. וכאשר היה יוצא רבי יהודה להתפלל היה מתכסה בה ומתפלל (זהו עוני - מעיל אחד לשני בני אדם). וכאשר היה מתכסה בה היה מברך ברוך שעטני מעיל. פעם אחת גזר רשב"ג תענית. ר' יהודה לא בא לבית הכנסת. אמרו לו אין לו כיסוי. שלח לו גלימה. ולא קיבל. הרים את המחצלת ואמר לו לשליח ראה מה שיש כאן, בכל זאת לא נוח לי שאינה בעולם הזה (נוהגים לפרש שהיה לו אוצר גדול, אך לא הסכים להנות בעולם הזה לא ממתנות אדם ולא ממתנות שמיים)

9 - ר' עקיבא התקדשה לו בתו של בר כלבא שבוע. שמע בר כלבא שבוע הדירה הנאה מכל נכסיו. הלכה ונשאה לו. בחורף היו ישנים במתבן והיה מלקט לה תבן מתוך שיערה. אמר לה אילו היה לי הייתי עושה לך ירושלים של זהב (אולי תכשיט לאיסוף שער - זה מתאים בסיפור). בא אליהו נדמה להם כאדם וקרא על הדלת ואמר להם הבו לי מעט תבן שאשתי ילדה ואין לי דבר להשכיבה (בו). אמר לה ר' עקיבא לאשתו ראי איש שאפילו תבן אין לו. אמרה לו לך לבית המדרש (מה הקשר? הצעה: ר' עקיבא ריחם על עצמו. אמר "לו יכולתי, הייתי נותן לך". זה לא היה כל כך נבון, כי נכדת כלבא שבוע היתה יכולה לקבל כמה כסף שרצתה. מה שבאמת רצתה היה שעקיבא יילך ללמוד). הלך שתיים

עשרה שנים לפני ר' אליעזר ור' יהושע (מתאים לדעת הירושלמי בעניין עזיבת אשה ללימוד תורה). בסוף תריסר שנים בא לביתו. שמע מאחורי ביתו שאמר לה רשע אחד לאשתו: יפה עשה לך אביך, אחת שאיננו ראוי לך, ועוד שעזבך אלמנה חיה כל השנים. אמרה לו אם הוא שומע לי, שיהיו שנים עשרה שנים אחרות (שאלה ספרותית גדולה: האם באמת התכוונה לכך, או שרק רצתה להיפטר מאותו רשע?). אמר הואיל ונתנה לי רשות אשוב לאחורי. הלך ישב שנים עשרה שנים אחרות, שב עם עשרים וארבעה אלפי זוגות תלמידים. יצאו כולם לקראתו. אמר לה אותו רשע ואת להיכן? אמרה לו (משלי יב) יודע צדיק נפש בהמתו. באה להיראות לו, דחפו אותה רבותינו. אמר להם הניחו לה, שלי ושלכם הוא. שמע בר כלבא שבוע, בא ונשאל על נדרו והתירו. ** (האשה שילמה על כך בפרי בטנה. גרסה אחרת:)

[ד] בבלי כתובות סב ע"ב: **רבי עקיבא רועה של בן כלבא שבוע היה. ראתה אותו בתו שהיה צנוע ומעולה, אמרה לו אם אתקדש לך תלך לבית המדרש? אמר לה כן. התקדשה לו בצינעה ושלחה אותו. שמע אביה, הוציאה מביתו, הדירה הנאה מנכסיו. הלך וישב שנים עשר שנים בבית המדרש. כשחזר באו עמו שנים עשר אלף תלמידים** ... (ההתחלה אינה זהה. לא כדאי לפשר בין שני הסיפורים - באחד התנתה מראש, בשני בא אליהו.)

אבות דר' נתן: חיבור ארץ-ישראלי, שייך למסכתות הקטנות. סיפור שונה לחלוטין, שממש לא ניתן ליצור הרמוניזציה בינו לסיפורים בבבלי.

[ה] אבות דרבי נתן נוסח א, פרק ו: מה היה תחלתו של ר' עקיבא. אמרו בן ארבעים שנה היה ולא שנה כלום. (דליה רביקוביץ' קראה את ספר האגדה, ביאליק ורביניצקי מיזגו בין הסיפורים.) פעם אחת היה עומד על פי הבאר אמר מי חקק אבן זו אמרו לו המים שתדיר נופלים עליה בכל יום אמרו לו עקיבא אי אתה קורא אבנים שחקו מים (איוב י"ד י"ט). מיד היה רבי עקיבא דן ק"ו בעצמו מה רך פסל את הקשה דברי תורה שקשין כברזל על אחת כמה וכמה שיחקקו את לבי שהוא בשר ודם מיד חזר (=הסתובב) ללמוד תורה. הלך הוא ובנו וישבו אצל מלמדי תינוקות (פתאום מתברר שהוא אדם נשוי, ואפילו יש לו ילדים - לא מתיישב עם הבבלי). א"ל רבי למדני תורה אחז רבי עקיבא בראש הלוח ובנו בראש הלוח (כל אחד מהילדים בבית המדרש הביא לוח עץ מרוח בשעווה, שעליו חרטו. הם כל כך עניים שיש להם לוח אחד). כתב לו אלף בית ולמדה. אלף תיו ולמדה. תורת כהנים ולמדה (התחילו ללמד מ"ויקרא" - ספר הרבה פחות מבהיל מ"בראשית" - אח רוצח את אחיו, מבול, אחים מוכרים את אחיהם - לא ספר לילדים). היה לומד והולך עד שלמד כל התורה כולה. הלך וישב לפני רבי אליעזר ולפני רבי יהושע אמר להם רבותי פתחו לי טעם משנה. כיון שאמרו לו הלכה אחת הלך וישב לו בינו לבין עצמו אמר אלף זו למה נכתבה. בית זו למה נכתבה. דבר זה למה נאמר. חזר ושאלן והעמידן בדברים (גרם להם לעצור פתאום בלי תשובה, למרות שחשבו שהם יודעים את הכול) ... בכל יום ויום היה מביא חבילה של עצים (לא רועה צאן, מתפרנס מחטיבת עצים) חציה מוכר ומתפרנס וחציה מתקשט בה (כלומר משתמש בה לצרכיו - מדליק מדורה ולומד לאורה. בגרסה הישראלית יש תורה ועבודה). עמדו עליו שכניו ואמרו לו עקיבא אבדתנו בעשן מכור אותן לנו וטול שמן בדמיהן ושנה לאור הנר. אמר להם הרבה ספוקים (תועלות) אני מסתפק בהן אחד שאני שונה בהן ואחד שאני מתחמם כנגדן ואחד שאני ישן בהם (האידיאל הא"י: לומד תורה בעוני גדול) ... בן ארבעים שנה הלך ללמוד תורה סוף שלש עשרה שנה לימד תורה ברבים. אמרו לא נפטר מן העולם עד שהיו לו שולחנות של כסף ושל זהב ועד שעלה למטתו בסולמות של זהב. היתה אשתו (עדיין לא ראינו את השם "רחל" בשום מקום) יוצאה בקרדוטין ובעיר של זהב. אמרו לו תלמידיו רבי ביישתנו ממה שעשית לה (נשותינו גם רוצות, ואנחנו לא יכולים לתת להן). אמר להם הרבה צער נצטערה עמי בתורה.

התשתית היא אחת: ר' עקיבא מתחיל ללמוד תורה בגיל מבוגר, ואשתו עוזרת לו. יש תשתית היסטורית משותפת, אבל בכל מקום סיפרו את הסיפור על פי דרכם. בבבל עזבו את הבית לתקופות ממושכות כדי ללמוד תורה. בא"י לא עזבו את הבית אלא למדו תוך כדי פרנסה ממלאכת כפיים ודאגה למשפחה.

[ו] בבלי עבודה זרה כ"ע"א: ר"ע ראה אשת טורנוסרופוס הרשע (השם שהמקורות נותנים לנציב הרומאי בזמת מרד בר כוכבא), רק (ירק) שחק ובכה, רק - שהיתה באה מטיפה סרוחה (= צמיגה, נסרכת, לא מסריחה), שחק - שעתידה להתגייר וישא אותה, בכה - על יופי זה שיבלה בעפר. (המסורות לא מסתדרות, אבל לא כדאי לעסוק בהרמוניזציה.)

שיעור עשירי: הסיפור המקראי המורחב

שם מתורגם מ"The Re-written Bible": סיפור מחודש של הסיפור המקראי, תוך הרחבה. הטענה: המחקר טוען שאפשר לדבר על שלושה אינטרסים / שלוש מגמות, שמפעילות את קריאתם של חז"ל בטכניקה שנקראת מדרש.

אינטרס ראשון: האינטרס הפרשני. מנסים להסביר טקסט לא ברור, מלה לא ברורה, סתירה בין מקומות.

אינטרס שני: חינוכי ואקטואלי. מה הטקסט אומר לי, מה אני יכול ללמוד מהטקסט, מה אני יכול להטיף מהטקסט לתלמידיי. אקטואליזציה של הסיפור המקראי - נהפך לרלוונטי.

אינטרס שלישי: ספרותי-אסתטי. אנו מחפשים סיפור יפה, מרתק, מושך-לב. סיפור שאפשר לראות אותו ולא רק לשמוע. בתורת הספרות מדברים על שתי דרכים להדגמת סיפורים: telling, showing. אפשר לספר "קין הרג את הבל". אפשר להציג, אבל גם להגיד "הנה אברהם עכשיו לוקח את המאכלת לשחוט את בנו". הרחבה יכולה להפוך "telling" ל-"showing".

מבחינת כיוונים: האינטרס הפרשני מתחיל מן הטקסט לרעיונות שעולים ממנו. האינטרס החינוכי מתחיל ממחשבה ומטיל אותה אל הטקסט.

[א] דוד המלך במדרשים לפסוקי ספר תהילים

[הערה: פסוקים בסעיף זה שלא נרשם ספר מקראי לידם נטולים מספר תהילים]

(המסורת אומרת שדוד כתב את ספר תהלים, כך שהמדרשים רואים את הספר כאוטוביוגרפיה של דוד)

** (1) "לדוד מכתם" (נו, א) - שהיה מך ותם לכל (נוטריקון - אחת מדרכי המדרש). דבר אחר: שהיתה מכתו תמה - שנולד כשהוא מהול (עוד סוג של נוטריקון. כבר במעי אמו נכרתה ברית בינו ובין א-להיו. רש"י: אותו מקום בגוף שצריך להכות בו היה תם. כמו אצל ירמיהו: "בטרם אצרך בבטן ידעתיך". יש מסורת שכל גדולי האומה נולדו נימולים, חוץ מאברהם ויצחק, שכתוב שנימולו). דבר אחר: כשם שבקטנותו הקטין עצמו אצל מי שגדול ממנו ללמוד תורה - כך בגדולתו (גם בגדולתו הלך אצל גדולים ממנו) (בבלי סוטה י"ע"ב).

זהו בבירור סיפור מקראי מורחב. קל יחסית לפרש אותו, אבל קשה לומר מה מטרותיו. אולי פרשנית: "מה זה 'מכתם'?" אולי חינוכית: צריך ללמוד תורה גם כשמנהיגים, צריך להיות צנועים. אולי דרשה בברית מילה של ילד שנולד נימול. אין לנו הקשר מקורי של הדברים.

צ'ופר: נניח שהקטע הזה הוא בבחינה. פרופ' שנאן יכול לבקש לבאר את הקטע. שאלה על המקור. אין המקור משתלב במקורות אחרים דומים. מהן שלוש המגמות בהרחבת הסיפור המקראי.

הקטע הבא יכול להיוולד גם מאינטרס אסתטי: סיפור ראשיתו של דוד. בניגוד ליצחק, יעקב, עשו, יש דמויות מקראיות שעולות על הבמה פתאום, בלי שנדע על הרקע שלהם. בניגוד להם: אברהם, ודוד (שמופיע לראשונה בשני סיפורים סותרים, בשניהם הוא לא ילד). המקור הוא נידח: "מדרש המכירי", מימי הביניים. כך שמי שהוא לא מוצא חן בעיניו יכול להגיד שהוא לא חלק עיקרי. אבל הוא חלק מספרות חז"ל.

** (2) והיו לו [לישי] שישה בנים גדולים, ופירש מאשתו (המדרש נתן לה שם: נְצִבְתָּ) שלוש שנים. לאחר שלוש שנים היתה לו שפחה נאה ונתאוה לה. אמר לה: בתי, תִּקְנִי (הכיני עצמך) עצמך הלילה... (צונזר) הלכה השפחה ואמרה לגבירתה: הצילי עצמך ונפשי ואדוני מגיהנום. אמרה לה: מה טעם? שחה לה את הכל. אמרה לה: בתי, מה אעשה שהיום שלוש שנים שלא נגע בי? אמרה לה: אתן לך עצה, לכי תקני עצמך, ואף אני כך, ולערב כשיאמר סגרי הדלת - תכנסי את ואצא אני. וכך עשתה. לערב עמדה השפחה וכבת את הנר, באה לסגור את הדלת, נכנסה גבירתה ויצאה היא, עשתה עמו כל הלילה ונתעברה מדוד. ומתוך אהבתו על אותה שפחה יצא דוד אדום מבין אחיו (בשל אותה תאוה לא רגילה, יצא אדמוני. אמונה רווחת, כמו עם יעקב והמקלות) ... לתשעה חודשים ביקשו בניה להורגה ואת בנה דוד, כיוון שראו שהוא אדום. אמר להם ישי: הניחו לו ויהיה לנו משועבד ורועה צאן (סיפור "סינדרל", בלשונו של זקוביץ'). והיה הדבר טמון עד עשרים ושמונה שנה. כיוון שאמר לו הקב"ה לשמואל: "לך אשלחך אל ישי בית הלחמי" ... אמר לו: "עוד שאר הקטן והנה רועה בצאן" (עונה על שאלה פרשנית: למה לא הביאו את דוד?). אמר לו "שלח והביאהו". כיוון שבא התחיל השמן (מתוך קרן המשיחה) מבצבץ ועולה. אמר לו הקב"ה לשמואל: "משחהו כי זה הוא". פינה השמן על ראשו ונקרש באבנים טובות ומרגליות (הפך לכתר של יהלומים) ... וישי ובניו היו עומדים ברתת ואימה. אמרו: לא בא שמואל אלא לבזותנו ולהודיע לישראל שיש לו בן פסול, ואמו של דוד שמחה מבפנים ועצבה מבחוץ. כיוון שנטל כוס ישועות שמחו כולן. עמד שמואל ונשקו על ראשו, פתח ואמר: "ה' אמר אלי בני אתה" (תהילים ב, ז). באותה שעה אמרה אמו: "אבן מאסו הבונים היתה לראש פינה" (תהילים קיח, כב), "הבנים" כתיב. אמרה: אֵי (איפה) בן שמאסו אותך אחיך, היית לראש פינה, ועלית על כולן. אמרו לה בניה: "מאת ה' היתה זאת" (שם, כג) (מדרש המכירי לתהילים).

צריך החוקר לשאול, מה עומד מאחורי הסיפור? כל הסיפור של דוד מתחיל מחילופין והסתרת פנים: מואב נוצר מהסתרה, יהודה ותמר, רות ובעז קצת בעייתית. כמו כן, יש פסוק: "הן בעוון חוללתי, ובחטא יחמתני אמי". האם סיבה פרשנית (השלמת פערים), האם ספרותית? (אדמוני הוא לא ג'ינג'י, אלא בעל לחיים אדומות, אולי אפילו פצעו בגרות. לכן גוליית בז לדוד האדמוני. למה שיבוז לג'ינג'י?)

כשלומדים את הסיפור המקראי המורחב צריך לענות על שלוש שאלות.

א. מה אומר המדרש? (הבנת הנקרא)

ב. כיצד המדרש לומד זאת מהמקרא? (נוטריקון, "את", ...)

ג. (כאן המקום לדיונים) מה מגמת המדרש?

בספר תהלים מופיע משפט מאוד בעייתי מבחינה תיאולוגית: "ה' צדיק יבחן". אם ידוע שהאדם צדיק, למה לבחון?

** (4) "ה' צדיק יבחן" (יא, ה). ובמה הוא בוחנו? במרעה צאן (שני גדולי ישראל נחנכו ברעיית צאן: משה ודוד). בדק לדוד בצאן ומצאו רועה יפה, שנאמר: "ויבחר בדוד עבדו ויקחהו ממכלאות צאן" (עח, ע). מהו "מכלאות"? כמו "ויכלא העם מהביא" (שמות לו, ו). היה מונע הגדולים והיה מוציא הקטנים תחילה לרעות כדי שירעו הקטנים הרכה, ואחר כך היה מוציא הזקנים כדי שירעו עשב הבינונית, ואחר כך מוציא הבחורים שהיו אוכלים עשב השדה (נוסח אחר: עשב הקשה). אמר הקב"ה: "מי שהוא יודע לרעות את הצאן איש לפי כוחו, יבא וירעה בעמי" (שמות רבה ב, ב). (עמדה מוסרית: צריך לתת קודם משאבים לקטנים ולחלשים בחברה) (האם למדרש מגמה פרשנית - מה זה "מכלאות", או חינוכית, או ספרותית? אין לדעת, כי המדרשים מובאים בלי הקשר)

** (6) "גם את הארי גם הדוב הכה עבדך" (שמואל א' י"ז ל"ו). (חז"ל מסתכלים ורואים כאן ריבוי מלים - "אתין וגמין ריבוי") תני בשם רבי נתן ארבע אריות ושלוש דובין הכה דוד באותו היום, הדא הוא דכתיב ארי, הארי, את הארי, גם את הארי, דוב, הדוב, ואת הדוב (מדרש שמואל פרשה כ). (מה זה לעומת שמשון, שהרג אריה אחד?) (מה המגמה? אולי פרשנית - יש כלל פרשני של ריבוי. אולי ספרותית. יש כאן הומור.)

דוד המופיע במקרא הוא איש ציבור. מה עם דוד האישי? חז"ל עושים שימוש רב בספר תהלים כדי להשלים את דמותו האישית.

** (9) "חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך" (תהילים קיט, סב) ... אמר רבי אחא: כך אמר דוד "מעולם לא עבר עלי חצות לילה בשינה". רבי זירא אמר: עד חצות לילה היה מתנמנם כסוס (ששנתו חטופה וקצרה), מכאן ואילך היה מתגבר כארי. רב אשי אמר: עד חצות לילה היה עוסק בדברי תורה, מכאן ואילך בשירות ותשבחות (לא היה לו צורך בשינה בכלל! כאמור, לא דוד של ספר שמואל)... ודוד היאך ידע אימתי חצות לילה? ... דוד סימן היה לו... כינור היה תלוי למעלה ממיטתו של דוד, וכיוון שהגיע חצות לילה באה רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו. מיד היה עומד ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר (בבלי ברכות ג ע"ב [חלקו מתורגם מארמית]). (שוב השאלה, מה עורר את המדרש? האם הפסוק - פרשני, או שאלה חינוכית - מה צריך לעשות בלילה?)

נצרף את הקטעים לביוגרפיה של דוד: נולד נימול, רעה צאן, ער בלילה. הקטע הבא מתאר את סופו. כזכור, סופו במקרא לא היה מכובד כ"כ. שאלה מתקדמת יותר: איך אנשים האמינו לזה?

** (11) אמר רב יהודה אמר רב: מאי דכתיב "הודיעני ה' קצי ומדת ימי מה היא אדעה מה חדל אני" (לט, ה) (המשורר שואל שלוש פעמים מה קיצו. חז"ל לא יסכימו שהחזרה המשולשת היא רק עניין פיוטי. חז"ל פותרים זאת כמו שפתרו את דברי ה' לאברהם: "קח את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק" - צד אחד של שיחה, שצריך להשלים), אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, הודיעני ה' קצי! אמר לו: גזרה היא מלפני שאין מודיעין קצו של בשר ודם. ומדת ימי מה היא? (בערך כמה שנים) - גזרה היא מלפני שאין מודיעין מדת ימיו של אדם. ואדעה מה חדל אני - אמר לו: בשבת תמות. - אמות באחד בשבת! (יום ראשון. בעולם הקדום לא ידעו מה לעשות בגופה של אדם שמת בשבת - אי אפשר לטלטל אותה, ואין מקררים) - אמר לו: כבר הגיע מלכות שלמה בנך, ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא. - אמות בערב שבת (יום שישי)! - אמר לו: +תהלים פד+ כי טוב יום בחצריך מאלף. טוב לי יום אחד שאתה יושב ועוסק בתורה מאלף עולות שעתיד שלמה בנך להקריב לפני על גבי המזבח. כל יומא דשבתא הוה יתיב וגריס כולי יומא (לפי חז"ל מלאך המוות לא יכול להכות כשאדם לומד תורה), ההוא יומא

דבעי למינח נפשיה (באותו יום שצריך היה למות) קם מלאך המות קמיה ולא יכיל ליה, דלא הוה פסק פומיה מגירסא (שלא היה פוסק פיו מלימוד). אמר: מאי אעביד ליה? הוה ליה בוסתנא אחורי ביתיה, אתא מלאך המות סליק ובחיש באילני (עלה ורשרש באילנות), נפק למיחזי (יצא לראות). הוה סליק בדרגא, איפחית דרגא מתותיה (הסיר מדרגה מתחתיו), אישתיק ונח נפשיה (בבלי שבת ל"א-ב). (דוד מת בשמש, מה שחשש ממנו. לפי אחד המקורות, באו נשרים להצל על גופתו.)

מה המגמה? האם חינוכית (וצדקה תציל ממות) או לפאר את דמותו של דוד? (אברהם דוד ומשה העסיקו את חז"ל יותר מכל דמות אחרת. ר"ת אד"ם.)

שיעור אחד עשר: מעשי חכמים

הפאר שבפאר, העידית שבעידית. יצירות ספרותיות מעוצבות כהלכה, שעומדות בכבוד מול כל ספרות אחרת.

(על הבחינה: בחירת 4 מתוך 6 טקסטים - 80% מהציון. שאלות סגורות, וקצת פתוחות מעט. בנוסף, שאלות אמריקאיות.)

(שאלה שתהיה בבחינה: האם טקסט מסויים הוא: פרשני, דרשני, אמוראי, ...)

** [2] חנניה בן חכניי ור' שמעון בן יוחיי

(אחד מפורסם וגדול, עם תואר "רבי". אחד הותיר הרבה פחות רושם, ואין לו תואר לפניו. עם זאת, הוא הגיבור, לפי שהוא מוזכר ראשון: חלק מהפואטיקה של סיפורי חכמים.)

הלכו ללמוד תורה אצל ר' עקיבה בבני ברק,

(התשובה של חז"ל: תפקידו של האדם בעולם הוא ללמוד תורה - לקיים "והגית בו יומם ולילה". כל דבר אחר בא לאפשר את לימוד התורה. "עקיבה" - הכתיב הארצישראלי. ציון העיר אינו מיותר: רשב"י ור' חנניה בן חכניי הם אנשי הגליל, והולכים הרחק לדרום לבני ברק ללמוד תורה.)

ועשו שם שלוש עשרה שנה.

(כמו מלידה עד מצוות: את כל חייהם הבוגרים מגיל מסויים הם מבליים בבני ברק ולומדים תורה. לא משו ממנו יומם ולילה - שימוש תלמידי חכמים בתקופת חז"ל כולל ליוויים בכל חייהם.)

ר' שמעון בן יוחיי היה משלח כתבים לביתו

והיה יודע מה בביתו,

(שמר על קשר עם הבית באמצעות כתבים. התנתק פיסית, אבל לא נפשית.)

חנניה בן חכניי לא היה משלח כתבים לביתו

ולא היה יודע מה בביתו.

(שני דגמים שונים של לימוד תורה, או של התמסרות לקריירה.)

שלחה אשתו ואמרה לו: "בתך בגרה בוא והשיאה".

זו ההפתעה של הסיפור: עד הרגע הזה לא ידענו שמדובר באדם נשוי! שלוש עשרה שנה הוא יושב ולומד תורה, לא מרים טלפון להגיד שלום. הוא לא שלח, אשתו שלחה לבסוף. ארבע מלים: "בתך" - לא בתי, לא בתנו. "יש לך בת", היא מזכירה לו. בלי להתנצל היא אומרת שהוא צריך לבוא, כי זה תפקידו. "בגרה" - בגרות ביולוגית. המספר 13 מקבל משמעות נוראה: הוא עזב את הבית כשאשתו מטופלת בתינוקת קטנה, או אפילו כשהיא עוד בהריון.

להפתעתנו חנניה לא חוזר לביתו, למרות בקשתה המפורשת של אשתו. הוא לומד תורה, ואין להפריעו. אין למספר ברירה אלא להכניס "דאוס אקס מאכינה" - התערבות חיצונית.

צפה ר' עקיבה ברוח הקודש,

אמר: "כל מי שיש לו בת בוגרת - ילך וישיאה".

(לדעת שנאן, הסיפור לא מכיר את הסיפור הבבלי על 12/24 שנה - בסיפור הירושלמי הוא לומד תורה תוך כדי פרנסת ביתו.)

מה עשה?

(איך חוזרים הביתה אחרי 13 שנות התנתקות מרצון, ואפילו אי-ציות לבקשתה של האשה? המוטיב של החזרה המאוחרת, שלא מאפשרת לתקן, הוא ידוע. "והיה העקוב למישור", "אודיסיאה". מה אומרים לאשה אחרי זה? כל השאלה מקופלת בשתי המלים האלה.)

הלך לו למקום השואבות.

(הוא חוזר, אבל לא חוזר. הבאר הוא מרכז החיים של הכפר. חוזר לשם, ולא הביתה. דחינות של המפגש עם האשה. פרשנות פסיכולוגית של שנאן: רגשי אשמה. כל מי שמכיר את המסורת היהודית יודע מה קורה ליד הבאר.)

שמע קולן של השואבות אומרות:

"בתו של חכיני, מלאי את כדך ועלי לך".

(ירדו עם הכד למטה, והבאה לא היתה יכולה לרדת לפני שהנוכחית עולה. חנניה עומד לראות את בתו עולה מן הבאר כל רגע. אך דברי השואבות הן כמדקרות בלבו: החברה רואה את בתו כבתו של אביו. אשתו הלכה לבית אביו, שצריך לדאוג לה. אחרי זה הוא לא יכול להתוודע אליה כך.)

היתה מהלכת והוא מהלך אחריה,

(תמונה דרמטית: איש מבוגר הולך אחרי נערה. היא מרחיבה את צעדיה, וגם הוא מתחילה לרוץ, וגם הוא...)

עד זמן שנכנסה לביתו.

לא הספיקה ביתו לראותו, עד שיצאה נשמתה.

(בית בלשון חכמים זה גם המקום, גם המשפחה, וגם האשה. המלה "ביתו" הטעתה במשך כל הסיפור - "היה שולח לביתו" - יכול להיות לאשתו. רק הספיקה לראות את דמותו, ומרוב התרגשות פג ליבה.)

[ויש אומרים שחזרה (בראשית רבה צה [בכתבי יד] - חלקו בארמית).

חנניה בן חכינאי לא זכה לתואר "רבי" דווקא בשל דבקותו בתורה - גרם למותה של אשתו כי לא שמר על קשר. הסיפור אומר: גם קשר מכתבים הוא מספיק, אבל צריך אותו. זה סיפור ביקורת עצמית של חז"ל על אחד מהם. ואם חוזרים, עושים את זה נכון: הם אמרו שאדם לא ייכנס לבית חברו בלי לדפוק.

סוף טרגי זה לא נעם לאחד ממעתיקיו, אז הוא הוסיף "הפי אנד", שמקלקל את כל הסיפור. בפואטיקה של חז"ל אין "יש אומרים".

נשים לב לסגולות הספרותיות: הסיפור הוא מינימליסטי - אין מלים מיותרות. אין הבעת רגשות מפורשת, הם רק נרמזים. הסיפור הוא סיפור דתי: הקב"ה כיוון את הדברים כך שר' חנניה בא על עונשו.

** [3] רב רחומי היה מצוי לפני רבא במחוזא. והיה רגיל שבא לביתו בכל ערב יום הכיפורים. (המשפחה ידעה: הוא כל השנה במחוזא, אבל חוזר בערב יו"כ.) יום אחד משכו הלימוד (היה חייב לפתור את התשבץ!). היתה אשתו מצפה: "עכשיו בא, עכשיו בא" (באיזו עדינות התיאור: כמה אכזבות בארבע מלים). לא בא. חלשה דעתה. הורידה דמעה מעינה. היה יושב בגג, נפחת הגג תחתיו ומת. (בבלי כתובות סא ע"א: המקור בארמית)

בארמית משחק המלים של הירידה יותר ברור. השם "רב רחומי" הוא אירוני - פירושו אהבה, אבל מתברר שזו אהבה לתורה, ולא לאשה.

כי הא דרב רחומי הוה שכיח קמיה דרבא במחוזא הוה רגיל דהוה אתי לביתיה כל מעלי יומא דכיפורי יומא חד משכתי שמעתא הוה מסכיא דביתהו השתא אתי השתא אתי לא אתא חלש דעתה אחית דמעתא מעינה הוה יתיב באיגרא אפחית איגרא מתותיה ונח נפשיה.

עוד סיפור באותו עניין, לא לבחינה:

** [4] רבי איעסק ליה לבריה בי רבי חייא (הלך להשיא את בנו אצל בית ר' חייא), כי מטא למיכתב כתובה (סיכום התנאים) נח נפשה דרביתא. אמר רבי: ח"ו פסולא איכא? (האם ייתכן שיש כאן פסול, גילוי עריות?) יתיבו ועיינו במשפחות, רבי אתי משפטיה בן אביטל (אמו אביטל, אביו דוד), ורבי חייא אתי משמעי אחי דוד (כלומר קרבת הדם היא של 1200 שנה קודם). אזיל איעסק ליה לבריה בי ר' יוסי בן זימרא, פסקו ליה תרתי סרי שנין למיזל בבי רב (הורי הכלה מממנים 12 שנות לימוד של בנו של רבי). אחלפיה קמיה (העבירו את הנערה לפני הבחור. הם צעירים - נניח בני 12), אמר להו: ניהוו שית שנין. אחלפיה קמיה, אמר להו: איכניס והדר איזיל. (אשא אותה ואח"כ אלך ללמוד) הוה קא מכסיף מאבוה א"ל: בני, דעת קונך יש בך, מעיקרא כתיב (שמות ט"ו) תביאמו ותטעמו (בהר נחלתך, מכון לשבתך - קודם יגיעו לארץ, ואז ייבנה מקדש), ולבסוף כתיב (שמות כ"ה) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. אזיל יתיב תרתי סרי שני בבי רב. עד דאתא איעקרא דביתהו (אשתו נעשתה עקרה. שילמה באמהותה על שקדנותו של אישה). אמר רבי: היכי נעביד? נגרשה, יאמרו ענייה זו לשוא שימרה (חיכתה)! ניכסיב איתתא אחריתי, יאמרו זו אשתו וזו זונתו (נושא אשה רק כדי להוליד ילדים, וזו רק לסיפוק מיני!) בעי עלה רחמי ואיתסיאת (ונרפאה) (בבלי כתובות פב ע"א).

אנו זקוקים לרחמי שמיים - לנס - כדי לצאת מהתסבוכת. בסיפור הזה יש "הפי אנד", בניגוד לסיפורים הקודמים. נשים לב לחילופי הלשונות: הסיפור כולו בארמית, עד שרבי

פונה לבנו: "בני, דעת קונך יש בך". ועוד: מה שהאחרים יאמרו נאמר בעברית. המספר רומז שרבי יהודה הנשיא חושש ממה שיאמרו עמיתיו, לא ממה שיאמרו ברחוב.

סיפור האהבה היחיד בתולדות חז"ל, עד כמה ששנאן זוכר, הוא הסיפור הבא. חושב שבדר"כ אין סיפורי אהבה כי אין כאן סיפור - בשביל סיפור צריך שבר, קונפליקט.

** [6] מעשה בצידן באחד שנשא אשה ושהא עמה עשר שנים ולא ילדה, אתון לגבי ר' שמעון בן יוחי למשתבקה (ע"פ ההלכה אז, היה צריך לגרש אשה עקרה. הולכים את כל הדרך מצידון עד מירון, כי צריכים עזרה), א' לה, כל חפץ שיש לי בתוך ביתי טלי אותו ולכי לבית אביך. א' להם ר' שמעון בן יוחי כשם שנזדווגתם (נעשיתם לזוג) מתוך מאכל ומשקה (סעודת נישואין) כך אין אתם פורשין זה מזה אלא מתוך מאכל ומשקה (יש שקוראים: תאכלו, תשתו, תלכו לישון יחד, ואולי זה יעזור ולא תצטרכו להתגרש). מה עשת, עשת סעודה גדולה ושיכרתו יותר מדיי ורמזה לשפחתה ואמרה להון טלו אותו לבית אבא. בחצי הלילה ניעור משנתו, א' להן, איכן אני נתון, אמרה לו, לא כך אמרתה כל חפץ שיש לי בתוך ביתי טלי אותו ולכי לבית אביך, וכדון הוא אין לי חפץ טוב ממך (אדם לומד על המשמעות הראשונה של המלה "חפץ" - רצון). כיון ששמע ר' שמעון בן יוחי כך, נתפלל עליהם ונתפקדו (פסיקתא דרב כהנא כב, ב).

זה סיפור אהבה יפה - כל אחד אוהב בדרכו שלו. למה רשב"י לא התפלל עליהם קודם? לא כל זוג ראוי שרשב"י יתפלל עליו. רק כשהוא רואה שבאמת ההלכה לא מתיישבת עם אהבתם, הוא מתפלל עליהם.

על הבחינה: בשעה שתיים. השאלות הן או סגורות, או שצריך לענות עליהן בשש שורות. יכול לשאול על כל מה שלימד: או ביאור מלה, או על המקור של הטקסט (בהנחה שקל לזהות אותו - לא בין ויק"ר לבר"ר).